

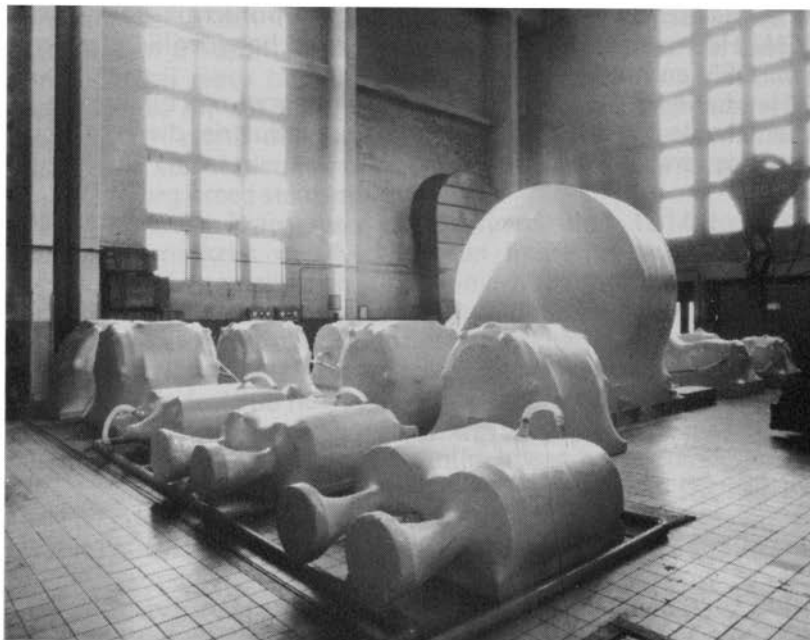
HET LAND VAN HERLE

Tijdschrift en contactorgaan

voor vrienden en beoefenaars van de historie van oostelijk Zuid-Limburg

Voorwoord

Op 1 mei van dit jaar was het 75 jaar geleden, dat de zetel van de Staatsmijnen binnen de gemeente Heerlen werd gevestigd. Oorspronkelijk op kasteel Terworm, maar al spoedig in het centrum, waar in 1906 een eigen kantoor betrokken werd. Sindsdien zijn de Staatsmijnen of DSM, zoals het bedrijf nu heet, niet meer weg te denken uit Heerlen.

Pompen en electromotoren van de staatsmijn Emma, in plastic verpakt met het oog op een eventuele heropening van de mijn

Het 75-jarig bestaan van het bedrijf was dan ook voor de redactie aanleiding om een compleet nummer van het tijdschrift te wijden aan enige geschiedkundige aspecten van DSM. Duide-lijk blijkt, dat het karakter veranderd is: Was de oorspronkelijke opzet het delven van steenkolen, thans beweegt men zich vooral op het gebied van de chemie.

Het einde van de steenkolenwinning in Zuid-Limburg werd ingeluid door de nota Den Uyl van 1965. De Studiecommissie aanwendingsmogelijkheden Nederlandse steenkolen, Eerste fase (commissie Martens) bracht op 5 juli 1977 een advies uit aan de minister van Economische Zaken, waarin aanbevolen werd om de conserveringsmaatregelen, die destijds getroffen waren om de her-opening van de staatsmijn Emma/Hendrik te vergemakkelijken, op te heffen en ook deze mijn definitief te sluiten. In een tijds-bestek van 12 jaar is daarmee een grootscheepse operatie vol-tooid, althans technisch.

Dat kan niet gezegd worden van de menselijke en sociale aspecten. Deze zo diep ingrijpende verandering zal nog vele jaren een stempel drukken op de gemeenschap en op individuele levens in Heerlen en ver daarbuiten.

De redactie heeft voor de samenstelling van dit nummer de gewaardeerde medewerking gekregen van drs. N. Scheps, ir. C. Raedts en de heer P. Tans van de Voorlichtingsdienst van DSM. Het merendeel der illustraties werd bereidwillig afgestaan door DSM en het Limburgs Dagblad.

Het Land van Herle hoopt met dit nummer een bijdrage te leveren aan de verdere bestudering van een industrie, die voor Zuid-Limburg van zeer grote betekenis was en is.

De redactie

In 1902 ging Zuid-Limburg een grote toekomst tegemoet

„Ik ben ook overtuigd dat Zuid-Limburg eene groote toekomst heeft en ondergrondsche schatten bevat, die, naar goed geconstateerde boringen doen vermoeden, eene groote exploitatie van kolenmijnen in de toekomst zeer waarschijnlijk maken“. Die woorden sprak ir. C. Lely, minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid, 22 december 1897 in de Tweede kamer. Lely hield toen een korte rede, waarin hij zei dat hij een herziening van de mijnwet wenselijk achtte. Hij behoefde zich niet te bepalen tot een toezegging, want zijn departement had deze zaak sedert enkele maanden ter hand genomen. De indiening van een wijzigingsontwerp zou dan ook, hoopte hij, spoedig kunnen volgen.

Deze verklaring van Lely was een antwoord op de beschouwingen van de Venlose afgevaardigde Nolens en de Amsterdamse afgevaardigde Hartogh bij de behandeling van de begroting van het departement van Waterstaat, Handel en Nijverheid. De beide kamerleden hadden gewezen op het belang van de ontginning van de steenkolenvelden in Zuid-Limburg, waarvoor het nodig was de mijnwet van 21 april 1810 te herzien. Ze kregen dus van Lely te horen dat hij reeds bezig was om aan hun verzoek te voldoen. Daarmee was hij vrij snel gereed: drie en een half jaar later — 24 juni 1901 — stond de „wet betreffende exploitatie van Staatswege van steenkolenmijnen in Limburg“ in het staatsblad. Zuid-Limburg kreeg staatsmijnen.

Zuid-Limburg kreeg *weer* staatsmijnen. Van 1814 tot 1846 had het Koninkrijk der Nederlanden immers ook al een mijn geëxploiteerd, namelijk de Domaniale Mijn te Kerkrade. Sinds april 1846 was het beheer en het genot van de mijn afgestaan aan de Aken-Maastrichtsche Spoorwegmaatschappij te Maastricht. Behalve deze van nu af particulier geëxploiteerde mijn bezat Nederland sinds 1808 nog een particuliere mijn, namelijk de mijn Neu Prick te Kerkrade, die in handen was van een Duitse maatschappij. De opbrengst van deze twee mijnen was betrekkelijk gering. De Domaniale Mijn produceerde in 1890 nog geen 60.000 ton per jaar, de mijn Neu Prick 44.000 ton per jaar. De totale jaarproductie van Zuid-Limburg bedroeg toen dus ongeveer 104.000 ton ¹⁾.

Er viel veel meer uit de rijke bodem van Zuid-Limburg te halen. Toen dat door onderzoekingen bij de gehuchten Ham en Brill duidelijk werd, stroomden de aanvragen om concessies binnen. Topjaren waren 1858 met 13 en 1873 met 18 aanvragen. De verwachtingen waren hoog gespannen ²⁾. Maar de meeste con-

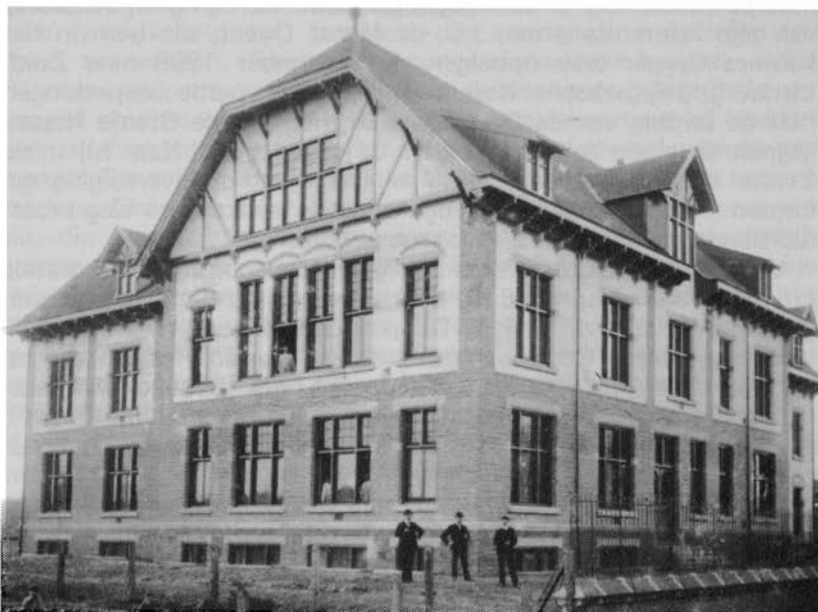
cessionarissen konden niet voldoen aan hun financiële verplichtingen. Om speculaties te voorkomen had de regering een waarborgsom geëist, die voor 80 % gerestitueerd zou worden, naar mate de ontginning verderde. Zo werden in 1890/1891 bijna alle concessies vervallen verklaard. Drie bleven er van kracht: Laura, Vereniging en Carl.

Na 1890 werden er echter initiatieven ontplooid die van grote betekenis voor Zuid-Limburg zouden worden. Er vond een combinatie plaats en zo werd de N.V.Maatschappij tot Exploitatie van Limburgse Steenkolenmijnen opgericht, die op naam van Henri Sarolea in 1891 de concessie Oranje Nassau indiende. Toen Lely in 1891 minister werd, moest hij deze aanvraag behandelen. Na ernstig onderzoek verkreeg hij, zoals hij zelf schrijft ³⁾, de indruk dat er nu geen concessie werd gevraagd om er handel mede te drijven, maar om haar zo spoedig mogelijk tot uitvoering te brengen. Hij had er geen bezwaar tegen het verlenen van deze concessie te bevorderen, „ten einde belanghebbenden in de gelegenheid te stellen eene ernstige proef te nemen met het ontginnen van steenkolen in een gedeelte van Limburg, waarin tot dusver nog geen mijnbouw met ernst was beproefd.” Met voldoening constateerde de minister dat deze opvatting omtrent de bedoeling van de maatschappij die de concessie had aangevraagd, over het algemeen juist was gebleken. Al had zij in het begin moeilijkheden gehad, toch hadden haar activiteiten bewezen dat er ook westelijk van de Domaniale Mijn niet onbelangrijke steenkolenlagen voorkwamen.

Toen Lely in 1897 gewaagde van een grote toekomst van Zuid-Limburg, dat ondergrondse schatten bevatte, wist hij dus wel waarover hij sprak. Hij kon zich van harte aansluiten bij Nolens, die er in zijn beroemd geworden rede van 22 december 1897 op wees dat er zich in het zuiden van ons land rijke steenkolenvelden bevonden en dat de ontginning daarvan een bron van welvaart zou zijn, niet alleen voor deze streek, maar voor het gehele land. Lely zal wel geheel en al ingestemd hebben met de zo bekend geworden zin, waarmee Nolens zijn uiteenzetting begon: „Een land, dat zijne natuurlijke bronnen van rijkdom niet weet te gebruiken, bewijst dat het deze niet waard is.”

Maar om die schatten uit die bodem te voorschijn te halen moest er eerst een hindernis uit de weg worden geruimd. Dat zei Nolens duidelijk. Die belemmering lag in artikel 7 van de mijnwet van 1810. Dat artikel bepaalde dat de akte van concessie de altijddurende eigendom van de mijn verschafte, die gelijk was aan ieder ander goed. Onteigening zou slechts mogelijk zijn in de gevallen en volgens de vormen die voor de eigendom van andere goederen voorgeschreven waren ⁴⁾. Een regering die geen middelen heeft om een concessionaris die geen gebruik maakt van zijn vergunning, te dwingen tot ontginning zal niet

gemakkelijk nieuwe aanvragen inwilligen. Nolens meende dan ook dat artikel 7 moest worden aangevuld of gewijzigd. Naar zijn mening moest de minister geen concessies meer verlenen voordat deze zaak geregeld was, maar dat dan ook zo spoedig mogelijk doen. „Ruim den hinderpaal weg, zóó dat men zekerheid hebbe dat de verleende concessiën gebruikt worden en niet alleen tot speculatie dienen, dat althans het gevaar, dat ze alleen met het oog op speculatiën gevraagd en verkregen worden, worde opgeheven” riep hij Lely toe. Nolens drong er bij hem tegelijk op aan voorwaarden te stellen waardoor de belangen van de mijnwerkers

Het hoofgebouw van de Staatsmijnen, dat in 1906 werd betrokken. De ingang ligt nog aan de Saroleastraat

verzekerd zouden zijn. Had hij niet enkele weken tevoren op dezelfde plaats een rede gehouden over het sociale vraagstuk? En had hij niet het kabinet Pierson-Goeman Borgesius dat dit jaar was opgetreden, het kabinet van de sociale rechtvaardigheid genoemd?

De liberale afgevaardigde Hartogh viel Nolens bij. Fel hekelde hij de mijnwet van 1810, die bepalingen bevatte die volgens hem volkomen in strijd waren met de burgerlijke wetgeving. Wie een mijnconcessie verkregen had, werd louter daardoor eigenaar van de ondergrond, zonder dat er zelfs een levering behoefde plaats te hebben. Het tekenen van de concessie maakte de concessionaris tot eigenaar. Was iemand zo eigenaar geworden van de onder-

grond, dan bleef hij eigenaar, ook al voerde hij de concessie niet uit. Er zou eigenlijk een onteigeningswet nodig zijn om hem dat eigendomsrecht weer te ontnemen. „Voorwaar, bewijzen genoeg, hoe slecht die wet van 1810 is“, constateerde Hartogh. In zijn oordeel over de mijnwet ging hij verder dan Nolens, die op gezag van „bij de zaak van nabij betrokken personen“ aannam dat de wet van 1810 in haar geheel zo slecht niet was. Hij keerde zich vooral tegen artikel 7.

Zoals uit het antwoord van Lely bleek, was hij eigenlijk de beide kamerleden al voor geweest. Zijn departement had immers met de herziening al een begin gemaakt. Zelf ging hij vergezeld van zijn referendaris mr. J.C. de Marez Oyens, die hem in het kabinet-Kuyper zou opvolgen, in november 1898 naar Zuid-Limburg. Hij bezocht Nolens op Rolduc, voerde besprekingen met de leiding van de Domaniale Mijn en van de Oranje Nassau Mijnen en sloeg het werk onder de grond gade. Naar hij in de Eerste Kamer meedeelde, was hij toen tot de overtuiging gekomen „dat in deze gewichtige quaestie een andere weg moest worden ingeslagen dan tot nog toe gevolgd was“ 5).

Welke weg zou dat moeten zijn? Een staatscommissie, ingesteld bij K.B. van 17 april 1899, zou antwoord op die vraag moeten geven. Ze telde vijf leden. De president-directeur van de Nederlandsche IJzeren Spoorwegmaatschappij R. van Hasselt trad op als voorzitter. De overige leden waren J.H. Beucker Andreae, G.J. de Jongh, C.L. van Woelder en S. van Citters.

Vier vragen werden er aan de commissie voorgelegd. Zo moest ze onderzoeken:

- „1. welk het in Limburg beschikbare steenkolenterrein is, m.a.w. over welke oppervlakte, behalve die der reeds geconcedeerde mijnvelden, in Limburg steenkool geacht kan worden aanwezig te zijn, in voldoende hoeveelheid en in zoodanige ligging, dat ontginning daarvan met vrucht kunne plaatshebben;
2. of van dat beschikbare terrein van staatswege een deel behoort te worden in ontginning gebracht;
3. welk gedeelte daarvoor c.q. zou zijn aan te wijzen;
4. hoe het overblijvende steenkolenterrein zou moeten worden verdeeld ter ontginning door particulieren.“

In haar rapport dat zij de minister 23 augustus 1900 aanbood, beantwoordde de commissie die vier vragen. Zij kwam tot de volgende conclusies:

1. Het terrein waarin de aanwezigheid van ontginbare kolenlagen is gebleken, beslaat buiten het reeds geconcedeerde gedeelte, een oppervlakte van circa 14.500 ha. Later bleek dit onjuist te zijn, maar wanneer men bedenkt hoe summier de gegevens waren die ter beschikking stonden, kan men zich daarover niet verbazen, merkt ir. C.E.P.M. Raedts op 6). Het gebied was aangegeven op kaarten, die als bijlagen bij het rapport waren gevoegd.

2. Het is wenselijk een deel van dit terrein van staatswege in ontginning te brengen en daarmee spoedig en op flinke schaal aan te vangen. De commissie had geen oordeel willen geven over de vraag of nijverheidsondernemingen in het algemeen door de staat moesten worden geëxploiteerd. Zij had zich beperkt tot de beantwoording van de concrete vraag „of met het oog op de omstandigheden, waarin *Nederland* met betrekking tot de ontginning van steenkolenmijnen verkeert, het in het algemeen belang aanbeveling verdient, dat de Staat als ontginner van een deel van het beschikbare kolenterrein optreedt”. Daarvoor moest men eerst onderzoeken „of een staatsorganisme technisch-economische geschiktheid kan bezitten, om zoodanige ontginning ter hand te nemen”. Particuliere concessionarissen hadden, aldus de commissie, de laatste dertig jaar ruimschoots gelegenheid gekregen om het ontginningswerk aan te pakken, maar zij hadden van de hun toegewezen velden een uiterst gering gebruik gemaakt. Die velden waren zo goed als geheel in handen van buitenlanders. Deze toestand was niet verblijdend, schreef de commissie, die verdere uitbreiding van vreemde invloed niet wenselijk achtte, zolang men daartegenover niet op één of meer krachtige reëel Nederlandse ontginningswerken kon wijzen. Maar het Nederlandse kapitaal had tot dusver weinig belangstelling getoond voor mijnbouwondernemingen. De kans was groot dat andere dan Nederlandse belangen ook bij het ontginnen van het nog beschikbare Limburgse steenkolenterrein overwegende invloed zouden krijgen. Dit laatste gevoegd bij de ervaring omtrent de ontginning van kolenmijnen door particulieren in Limburg opgedaan, wees naar het oordeel van de commissie op de wenselijkheid van het exploiteren van een daarvoor geschikt kolenterrein door de staat.

3. Voor ontginning door de staat zou een terrein ten noorden van het veld van de Oranje Nassau in aanmerking kunnen komen. Dit veld, dat ongeveer 4515 ha. besloeg, strekte zich uit onder de gemeenten Hoensbroek, Heerlen, Brunssum, Amstenrade, Schinnen, Oirsbeek, Merkelbeek en Munstergeleen. Het was zeer regelmatig gevormd en rijk aan ontginbare steenkolenlagen. Wanneer er op elke 500 ha. één ontginningszetel nodig zou zijn, dan zou dit veld plaats bieden aan negen ontginningszetels. Elke zetel zou werk leveren aan 1000 arbeiders. Er zou dus behoefte aan 9000 arbeiders zijn. Zoveel zouden er echter in Limburg niet te vinden zijn, ook niet als allen die in het buitenland werkten, voor de mijnarbeid in eigen land zouden kiezen. Men zou in het gebrek aan arbeiders kunnen voorzien „of door uit de bestaande bevolking, en hen die zich gaandeweg vestigen langzamerhand, eene krachtige mijnbevolking te vormen, of door werkkrachten in den vreemde aan te werven”. Dat laatste had men in Westfalen op grote schaal gedaan. Daardoor waren er toestanden ontstaan

die op moreel en maatschappelijk gebied verre van gunstig waren te noemen. Men moest volgens de commissie met het oog op de sociale toestanden in Limburg het staatsbedrijf op beperkte schaal beginnen en slechts geleidelijk uitbreiden.

4. Er bleef nog een terrein van 10.000 ha. over voor exploitatie door particulieren. Dat was gelegen ten zuid-westen van het mijnveld Oranje-Nassau en het eventuele staatsveld. Men zou niet enkele grote, maar een aantal kleine velden moeten concederen. Zo'n veld zou moeten variëren van 500 tot 1000 ha. Voorstellen voor een verdeling deed de commissie niet ⁷⁾.

Nog geen maand later — op 18 september — sprak de koningin de troonrede uit. Een van „de gewichtige wetten, die in staat van voorbereiding” waren en die de Staten-Generaal weldra zouden bereiken, was die tot staatsexploitatie van steenkolenmijnen in Limburg. Inderdaad, weldra werd het wetsontwerp aanhangig gemaakt bij de Staten-Generaal. Dat gebeurde op 24 januari 1901. De wet telde slechts zeven artikelen. Ze is als bijlage bij dit artikel opgenomen.

Was Lely aanvankelijk van mening geweest dat een deel van het beschikbare steenkolenterrein door de staat tot ontginning moest worden gebracht — dat bleek immers uit de vragen die hij de staatscommissie had voorgelegd —, in de Memorie van Toelichting verklaarde hij door nadere overweging tot de overtuiging te zijn geleid dat het algemeen belang het best gediend zou zijn, indien het gehele terrein voor ontginning door de staat zou worden bestemd. Daarvoor had hij verschillende redenen. Indien de mijnen in handen kwamen van particulieren, zou de meerderheid der aandelen van de ondernemingen allicht gemakkelijk en spoedig in het bezit van buitenlanders kunnen komen. De zekerheid dat de in Nederland gewonnen steenkool zo nodig aan Nederlandse behoeften ten goede zou komen, was slechts te verkrijgen, indien de staat zich in het bezit zou stellen en de exploitatie op zich zou nemen van de Limburgse steenkolenmijnen, voor zover deze nog niet aan particulieren in concessie waren gegeven. Verder bestond er bij het verlenen van concessies de kans dat de schatkist minder zou ontvangen dan haar toekwam, omdat men door het bedingen van een enigszins belangrijke uitkering aanvragers wellicht zou afschrikken.

Als het advies van de commissie werd opgevolgd, zou bovendien het gebied dat in het bezit van particuliere ondernemers was en dat ongeveer 6000 ha. besloeg, toch al groter zijn dan het staatsterrein. Als daaraan nog 10.000 ha. zou worden toegevoegd, zou het nauwelijks een vierde bedragen van het gehele in ontginning genomen Limburgse kolenbekken. Het terrein dat particulier geëxploiteerd werd, was dan nog uitgestrekt genoeg om de concurrentie tussen het staatsbedrijf en dat der particuliere industrie „ten algemeenen nutte levendig te houden”.

Van betekenis was vooral het sociale motief. De staatscommissie had immers gewezen op het voordeel van een beperkt begin en een geleidelijke uitbreiding van de ontginning, omdat er anders veel buitenlandse arbeiders naar Limburg zouden komen ⁸⁾. Dit advies kwam de minister, die in persoonlijke gesprekken wel eens had gezegd dat hij in Zuid-Limburg geen Johannesburg wilde laten ontstaan, behartenswaardig voor. Er moesten trouwens ook niet plotseling veel arbeiders uit andere delen van het land naar Limburg gaan. Het zou ongewenst zijn dat Limburg werd overstroomd door arbeiders nog voordat er ter voorziening in de behoeften aan woningen en onderwijs voldoende maatregelen waren getroffen. Als de staat echter meester was van het terrein, zou hij de uitbreiding van de mijnbouw gelijke tred kunnen doen houden met de mogelijkheid van die voorziening. Ten slotte wees Lely erop dat het zeer moeilijk zou zijn te bepalen hoe het niet door de staat geëxploiteerde terrein ter ontginning aan particulieren zou moeten worden geconcedeerd. Soms waren er zelfs ongeveer tegelijkertijd door verschillende personen verzoeken om concessie voor grotendeels hetzelfde mijnveld ingediend. In veel gevallen zou men niet kunnen bepalen welke aanvragers de beste aanspraken hadden.

Het meest overtuigend klonk het eerste argument: het weren van buitenlandse invloed. Het was wellicht ook het belangrijkste motief van Lely, die zich op dit punt voorzichtig had uitgelaten. Hoe sterk het imperialisme in Pruisen was en hoe groot de Duitse invloed in Limburg, heeft ir. Raedts uiteengezet. Hij wijst erop dat de politieke achtergrond niet zozeer tot uiting kon komen in de schriftelijke stukken: er zij nu eenmaal dingen, aldus ir. Raedts, waaraan men wel mag denken, maar die men niet in het openbaar uitsprekt en nog minder schriftelijk kan vastleggen ⁹⁾.

In zijn toelichting op artikel 1 van de nieuwe wet deelde Lely mee dat men er zich ernstig over had beraden of de staat een concessie moest aanvragen voor het in exploitatie nemen van mijnen. De wet van 1810 schreef dat wel voor. De regering zou de Gedeputeerde Staten van Limburg dan moeten verzoeken haar een concessie te verlenen. Maar omdat er uitgaven verbonden waren aan het aanvaarden van een concessie, had de regering een machtiging bij de wet nodig, waarvoor zij uiteraard de medewerking van de Staten-Generaal behoefde. Als er echter door het verlenen van die machtiging in beginsel was uitgemaakt dat de staat een mijnveld zou exploiteren, dan was de door de wet van 1810 voorgeschreven aanvraag slechts een formaliteit. Daarom liet men het aanvragen van een concessie vervallen. In afwijking van de wet van 1810 bepaalde artikel 1 dat de mijnen die zouden worden ontgonnen, door een Koninklijk Besluit — de Raad van State gehoord — zouden worden aangewezen. Aan het Koninklijk Besluit van aanwijzing zou het gevolg zijn toe te kennen dat anders de

akte van concessie had, te weten dat de eigendom van de bovengrond van die van de ondergrond zou worden gescheiden en dat de mijn een zelfstandig object van eigendomsrecht zou worden.

Lely had zijn wetsontwerp met de Memorie van Toelichting aan de volksvertegenwoordiging voorgelegd. De gedachtenwisseling kon beginnen, de argumenten konden over en weer worden aangevoerd. Men vindt ze in

1. het voorlopig verslag door de commissie van rapporteurs uit de Tweede Kamer, 29 maart 1901 vastgesteld (deze commissie bestond uit vijf leden, van wie er vier Limburgse districten vertegenwoordigden, namelijk de voorzitter Nolens en de afgevaardigden M. de Ras, Ch. de Bieberstein en F.J. Bolsius; Lely werd ervan beschuldigd dat hij daar de hand in had gehad ¹⁰);
2. de Memorie van Antwoord d.d. 13 april 1901;
3. het debat in de Tweede Kamer, dat 1 mei 1901 werd gevoerd;
4. het voorlopig verslag, door de commissie van rapporteurs uit de Eerste Kamer 7 juni 1901 vastgesteld;
5. de Memorie van Antwoord d.d. 11 juni 1901;
6. het debat in de Eerste Kamer, dat 20 en 21 juni 1901 plaatsvond.

Het lag voor de hand dat er in de discussie aandacht werd besteed aan het veranderde standpunt van de minister, die immers tot de overtuiging was gekomen dat de staat het gehele terrein zou moeten ontginnen. De door Maastricht afgevaardigde De Ras vond twee van de door de minister aangevoerde argumenten niet sterk. De minister had er bezwaar tegen dat het staatsterrein nauwelijks een vierde van het gehele in ontginning genomen kolenbekken zou beslaan. Maar, vroeg De Ras, wat doet het ertoe hoe groot het gebied van de staat en dat van de particuliere ondernemingen zijn? Het gaat erom of staat en particulieren lonend kunnen werken en het gehele rijke terrein in exploitatie kunnen brengen. Ook de redenering dat men een toevloed van buitenlandse arbeiders gemakkelijker zou kunnen tegengaan, wanneer het gehele terrein aan de staat zou worden toegewezen, maakte geen indruk op De Ras, omdat er 9000 Limburgers in het buitenland werkten.

Nolens dacht er anders over. Zouden de voordelen die men van staatsexploitatie verwacht, merkbaar zijn, dan moest die staatsexploitatie zo groot mogelijk zijn. Een exploitatie op kleine schaal zou vooral in tijden van schaarste aan kolen tegen syndicaten niet de minste invloed kunnen uitoefenen. Als de staat slechts een deel behield, stond de regering bovendien voor de moeilijke vraag hoe de rest moest worden verdeeld tussen de verschillende aanvragers. Sommige stukken waren meermalen aangevraagd. Nu was daar wel een oplossing voor te vinden, maar de moeilijkheid zou zich anders niet voordoen.

Zag Nolens nog wel een weg om tot een verdeling te komen, de

minister niet. Een billijke verdeling is onmogelijk, zei hij in de Tweede Kamer. Daarom wilde hij zich voorlopig althans beperken tot staatsexploitatie. *Voorlopig althans*. Hij voegde er namelijk aan toe: in hoeverre het later wenselijk mocht zijn een deel van het thans gereserveerde terrein nog aan particulieren in concessie te geven, moeten wij ter beslissing overlaten aan hen die daarover later te oordelen hebben.

De discussie over de vraag of de staat zo'n belangrijke tak van industrie aan zich mocht trekken, is des te interessanter daar velen in die tijd het particulier initiatief aanhingen. Verberne heeft er een uitvoerige samenvatting van gegeven ¹¹⁾. Er kwamen heel wat thema's aan de orde. Zal staatsexploitatie het particulier initiatief niet doden? Worden er geen bijzondere belangen gekrenkt? Zal de ondernemingsgeest op het gebied van de mijnbouw de kop niet worden ingedrukt? Lely reageerde daarop in de Memorie van Antwoord aan de Eerste Kamer door te zeggen dat alleen staatsexploitatie het mogelijk zou maken dat er in ons land werkelijk een nationale mijnbouwindustrie werd gevestigd.

Zou een staatsbedrijf niet te langzaam werken, omdat het de prikkel tot snelle en krachtige exploitatie miste? Zou het commerciële element, de noodzakelijke factor voor een winstgevend bedrijf, niet ontbreken? Was een staatsbedrijf dus niet duurder dan een particuliere onderneming? Daartegen voerden de voorstanders van het wetsontwerp aan dat de ontginning ook niet te vlug moest gaan. Ze moest geleidelijk, zij het dan ook niet te langzaam plaatsvinden, omdat men daarmee rooibouw zou voorkomen en zou vermijden dat Zuid-Limburg door vreemde arbeiders zou worden overstroomd. Dat men de gebieden geleidelijk wilde ontginnen, betekende niet dat men niet krachtig zou doorzetten, aldus Lely in zijn Memorie van Antwoord aan de Tweede Kamer, waarin hij toezegde de zeer spoedige indiening te bevorderen van een wetsontwerp tot verhoging van de begroting voor 1901, waarbij gelden zouden worden aangevraagd om aanstonds wanneer het ontwerp tot wet was verheven, een aanvang te kunnen maken met de ontginningswerken. In de Memorie van Antwoord aan de Eerste Kamer deelde hij mede dat de staat direct op twee plaatsen zulke werken zou aanleggen. Al levert een staatsbedrijf misschien iets minder financieel voordeel op dan een particuliere onderneming, voegde Lely in de Memorie van Antwoord aan de Tweede Kamer zijn tegenstanders toe, dan behoeft men daarom toch niet van staatsexploitatie af te zien, want ze kan indirecte voordelen bieden, „welke, hoewel niet onder cijfers te brengen, toch niet bij het opmaken der rekening voorbij mogen worden gezien”. Overigens had ook de staatscommissie de indruk dat het staatsbedrijf iets duurder werkte ¹²⁾. In het Voorlopig Verslag van de leden van de Tweede Kamer was echter — „gesteld, doch niet toegegeven” dat staatsexploitatie kost-

baarder was — gevraagd aan wie de hogere uitgaven dan ten goede kwamen. Men vermoedde dat de staat gunstiger arbeidsvoorwaarden kende. Was dat dan niet veeleer een voor- dan een nadeel, vooral „in een de menselijke kracht zoo zeer sloopend bedrijf“?

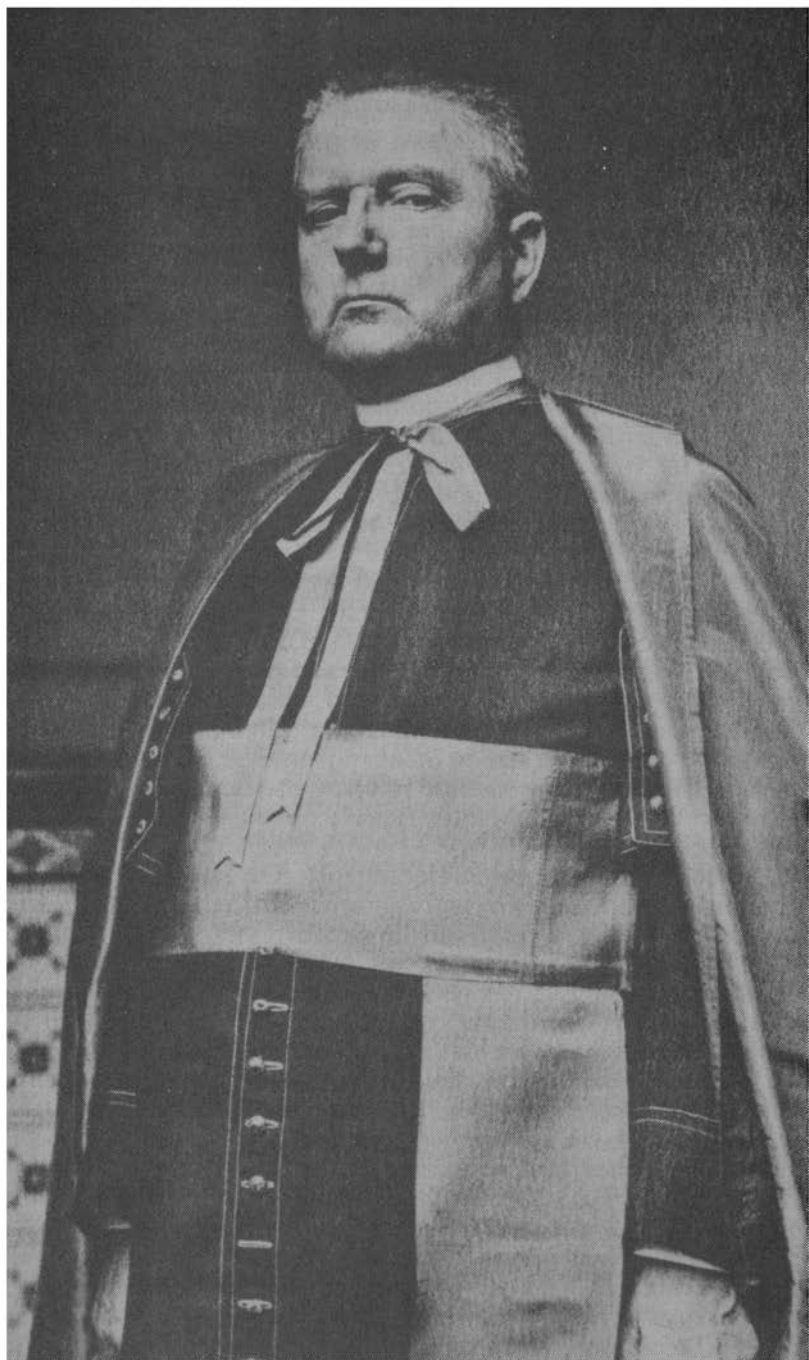
Dat sociale motief werd nogal sterk benadrukt in de pleidooien voor een staatsbedrijf. Er zouden door staatsexploitatie ten aanzien van de arbeidsvoorwaarden van lieverlede vaste normen ontstaan, waaraan ook de particuliere ondernemers zich zouden hebben te houden. Maar de voorstanders van het particulier initiatief wezen erop dat bepalingen daarover zonder bezwaar in de concessievoorwaarden zouden kunnen worden opgenomen. Dat wilde Lely hun wel toegeven, maar hij meende stellig te moeten ontkennen „dat langs dien weg gelijke invloed ten goede zou worden uitgeoefend als bij een voorgaan van den Staatondernemer in het scheppen van gezonde arbeidstoestanden“ en met instemming haalde hij het rapport van de staatscommissie aan die het mogelijk achtte dat de staat van zijn mijnbedrijf een model zou maken, waarnaar de overige mijnontginners zich zouden hebben te richten.

Een belangrijk motief dat door Lely en zijn medestanders naar voren werd gehaald was de onafhankelijkheid ten opzichte van het buitenland. Daarbij wees Lely vooral op de aard van de bodemschatten: het waren steenkolen, die de bron vormen van alle arbeidsvermogen. Voor zijn allereerste dagelijkse behoefte was de mens daarvan afhankelijk. Ging het om edele metalen of gesteenten, dan zouden er niet die overwegende redenen aanwezig zijn om tot staatsexploitatie over te gaan als thans het geval was ¹³⁾.

Was staatsexploitatie niet in strijd met de mijnwet van 1810, die uitsluitend het beginsel van particuliere exploitatie zou erkennen? Thans werd er van die wet gebruik gemaakt om door verlening van concessie aan de staat het beginsel van staatsexploitatie in toepassing te brengen ¹⁴⁾. In de discussie in de Tweede Kamer zette De Ras dit bezwaar uitvoeriger uiteen. Nolens bestreed dit standpunt. De wet van 1810 erkende volgens hem niet *uitsluitend* het beginsel van particuliere exploitatie, maar zoals zou blijken uit de geschiedenis van die wet en uit de praktijk, ook het beginsel van staatsexploitatie. De Savornin Lohman viel hem bij. Maar De Ras bleef twijfelen.

Het is duidelijk dat in de discussie de kwestie staatsbemoeyenis-particulier initiatief een belangrijke rol speelde. Dat was vooral in het debat in de Eerste Kamer het geval. Voor Van Heek doemde het spook van het staatsocialisme op. Hij besloot zijn rede als volgt: „Ik meen dat wij hiermede op den verkeerden weg zijn, een weg, dien ik hoop dat deze of een volgende Regeering niet verder zal opgaan“.

Het verzet in de Tweede Kamer was minder principieel. Dat

Dr. W.H. Nolens

lag ook voor de hand. Het kiesstelsel leidde ertoe dat de Eerste Kamer meer fabrikanten onder haar leden telde dan de Tweede Kamer. Ook Raedts heeft daarop gewezen ¹⁵⁾. Maar ook in de laatste was het principiële punt in geding. Niet geheel terecht meent Raedts dat dit in de Tweede Kamer geen rol van betekenis speelde ¹⁶⁾. Het Voorlopig Verslag van de Tweede Kamer moge dan geen belangwekkend exposé zijn van al hetgeen vóór en tegen staatsexploitatie te berde kan worden gebracht ¹⁷⁾, het liet de tegenstellingen toch wel duidelijk zien.

Maar de oppositie bereikte niets. Lely won het met glans. Nadat er met 53 tegen 18 stemmen een amendement van De Savornin Lohman op artikel 4 was verworpen, nam de Tweede Kamer 1 mei 1901 de wet zonder hoofdelijke stemming aan. De Eerste kamer aanvaardde haar 21 juni met 36 tegen 5 stemmen. Tegen waren Van Heek, Van Wijck, Viruly, Geertsema en de voorzitter Van Naamen van Eemnes. De wet stond 24 juni 1901 in het staatsblad. Zuid-Limburg zou weer staatsmijnen krijgen.

Het volgend jaar werd — om met artikel 7 van de nieuwe wet te spreken — de mijndienst ingericht. Er verscheen 15 februari 1902 een Koninklijk Besluit, waarbij H.J.E. Wenckebach, directeur der Noord-Ooster Locaal Spoorweg Maatschappij te Zwolle met ingang van 1 mei daaropvolgend werd benoemd tot Directeur-Generaal van de Staatsmijnen in Limburg. Ten onrechte meldt het Jaarverslag van de Staatsmijnen over 1902 dat Wenckebach in dit Koninklijk Besluit Heerlen als standplaats kreeg toegewezen ¹⁸⁾. Dit Koninklijk Besluit noemt Heerlen in het geheel niet.

Ondanks veelvuldig archiefonderzoek kan nog geen antwoord gegeven worden op de vraag waarom Heerlen werd uitgekozen. Wel blijkt uit het archief van de Staatsmijnen dat de keuze in 1902 een voorlopige was en het geenszins vast stond dat het hoofdkantoor in Heerlen gevestigd zou blijven. Wanneer echter in 1904 gestart wordt met de plannen voor de bouw van een kantoor kan men zeggen dat de beslissing ten voordele van Heerlen definitief gevallen is. Door wie deze beslissing genomen is en op grond waarvan is mij echter nog onbekend.

Wenckebach, die op kasteel Terworm was gaan wonen, begon inderdaad 1 mei 1902 met zijn werk. In het eerste jaarverslag van de Staatsmijnen berichtte hij alleen maar: „De dienst werd op 1 mei 1902 geopend”. Het personeel bestond toen uit twee mensen: een waarnemend chef de bureau, die later in vaste dienst kwam en een tijdelijk opzichter-tekenaar. In de loop van het jaar werden een tijdelijk administratief ambtenaar, een tijdelijk technisch ambtenaar en een tijdelijke bode-conciërge benoemd. Ook werd tijdelijk de adjunct van de hoofdingenieur der mijnen, J.C.F. Bunge, bij de dienst der Staatsmijnen te werk

gesteld. Deze ingenieur-mijnbouwkundige werd in 1903 in vaste dienst bij de Staatsmijnen aangesteld. Wenckebach, die als directeur van een spoorwegmaatschappij niet op de hoogte was van de techniek van de mijnbouw, had Bunge als deskundige naast zich nodig.

De dienst werd bij Wenckebach op Terworm ondergebracht. „Aanvankelijk werd het bureel gehouden in de woning van den directeur-generaal. Een paar kamers, in het dorp gehuurd, werden tot hulpbureel ingericht”, vermeldt het Jaarverslag van de Staatsmijnen over 1902.

De te kleine behuizing is niet het enige ongerief geweest dat het verblijf op Terworm met zich meebracht. Het kasteel was ook bepaald niet centraal gelegen. Dat leverde moeilijkheden op met de bestelling van de post. Die vond maar éénmaal per dag plaats, wat toen nog ongewoon was. De dag na zijn indienst-treding wendde Weckebach zich tot de minister met het ver-zoek om zulke maatregelen te overwegen dat er op werkdagen ten minste twee keer post werd bezorgd. Mochten er aan een uit-breiding van de bestelling van de pakketpost overwegende be-zwaren verbonden zijn, dan zou men met de gewone bestelling kunnen volstaan. Het verzoek werd niet ingewilligd. De minister antwoordde dat naar de daarvoor bij de postadministratie gel-dende regelen het postverkeer „in de buurtschap Terworm” van te weinig betekenis was om aldaar meer dan één bestelling per dag te doen uitvoeren. De postadministratie mocht daarvan niet afwijken, omdat dit klachten van anderen zou opwekken. De Staatsmijnen zouden de brieven kunnen afhalen 19).

Bij Koninklijk Besluit van 29 mei 1902 werd er een mijnraad ingesteld. Volgens zijn instructie, die bij Koninklijk Besluit van 9 augustus 1902 werd vastgesteld, moest deze raad de Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid desgevraagd van advies dienen in alle zaken het mijnwezen betreffende, toezicht houden op de wijze waarop de dienst der Staatsmijnen in Limburg naar de bevelen van de minister werd uitgeoefend en hem kennis geven van hetgeen naar zijn oordeel in het belang van die dienst behoort te geschieden. De eerste voorzitter werd Lely, die sinds het kabinet-Kuyper het ministerie Pierson-Goeman Borgesius in 1901 had vervangen, geen minister meer was. Al spoedig trad Lely weer af. Hij werd nog in hetzelfde jaar gouverneur van Suriname. Maar in 1908 werd hij opnieuw voorzitter van de mijnraad.

Niet lang heeft Wenckebach de Staatsmijnen in zijn huis gast-vrijheid behoeven te verlenen. Ruim een half jaar later kon zijn bureau verhuizen naar het post- en telegraafkantoor, dat in het gemeentehuis was gevestigd. In zijn vergadering van 30 mei 1902 besloot de gemeenteraad van Heerlen dit kantoor voor twee jaren (met twee optie jaren) met ingang van 1 november 1902 voor

f 450,- per jaar aan de directie der Staatsmijnen te verhuren. De huur zou geacht worden met twee jaar te zijn verlengd, indien de huurder zes maanden voor het verstrijken van de huurtijd geen opzegging had gedaan. Het contract werd 2 september gesloten 20). De verhuizing vond 17 november plaats 21).

De overeenkomst werd maar voor twee jaar aangegaan, omdat Wenckebach had voorzien dat dit gebouw na verloop van tijd ook niet meer voldoende ruimte zou bieden. In 1904 moest men enige kamers in de nabijheid huren. Omdat de huur van het vroegere postkantoor aan het eind van 1906 zou verstrijken, moest men naar een andere ruimte uitzien. Men besloot een eigen administratiekantoor te laten bouwen. Er werd in 1904 in de nabijheid van het station Heerlen een geschikt terrein, dat de nodige ruimte bood voor toekomstige uitbreiding en verder te verwachten behoeften, gevonden en aangekocht. De bouw werd opgedragen aan de Rijksbouwmeester in het IIde district. Men maakte er in juli 1905 een begin mee. Aan het einde van dat jaar was het gebouw onder de kap. Het kon aan het einde van oktober 1906 in gebruik genomen worden 22). Er werd bij het gebouw, waarbij een conciërgewoning hoorde, ook een tuin aangelegd.

De gemeente Heerlen besloot in 1907 dat er een straat van de Geleenstraat naar het station zou worden aangelegd: de Saroleastraat. De hoofdingang van het nieuwe gebouw lag aan deze straat. In 1919 werd de straat aangelegd waaraan de tegenwoordige hoofdingang ligt. In 1920 kreeg ze de naam Poststraat. In 1926 werd deze naam veranderd in Van der Maesenstraat. Daarmee werd de overleden kantonrechter mr. Van der Maesen de Sombreff geëerd.

Direct na de opening van de dienst in 1902 had er een algemene verkenning plaats van de terreinen die in de artikelen 1 en 2 van de nieuwe wet waren aangewezen voor de exploitatie van staatswege. Na een onderzoek stelde men voor om de mijn gelegen binnen get terrein, bedoeld in artikel 2 sub B van de wet, aan te wijzen voor ontginning. Bij Koninklijk Besluit van 8 januari 1903 gebeurde dit inderdaad. De mijn werd voorlopig aangeduid als staatsmijn B. Later kreeg ze de naam Wilhelmina. Kort daarvoor, op 29 december 1902, werd bij notariële akte een perceel in Schaesberg aangekocht. Zo kon men in de eerste dagen van 1903 met de aanleg beginnen 23). In 1907 kon men met de verkoop en verzending van kolen een aanvang maken 24). Inmiddels kwam reeds de exploitatie van een tweede mijn dichterbij: in 1905 was men al bezig met de voorbereidingen van de aanleg van de mijn A, de staatsmijn Emma 25). De Staatsmijnen in Limburg waren volop aan de gang.

„Het komt mij voor, dat, indien de weg wordt gevolgd, welke

Ir. C. Lely

thans door de Regeering wordt voorgesteld, er alle mogelijkheid bestaat, dat binnen korten tijd een krachtige steenkolenontginning in Zuid-Limburg zal plaats hebben", had Lely bij de verdediging van de wet in de Tweede Kamer gezegd. En hij had eraan toegevoegd: „Die ontginning zal van groot belang zijn voor de betrokken streek niet alleen, maar voor ons gehele vaderland." Hij heeft geen woord te veel gezegd.

N. Scheps

NOTEN:

1. C.E.P.M. Raedts, Ir. Cornelis Lely en zijn betekenis voor de Nederlandse mijnbouwpolitiek in Limburg, in: *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg*, deel XXI, 1976, blz. 35.
2. J. Mous, L.G.J. Verberne, T.P. van der Kooy en F.J.C.J. Nuyens, *Staatsmijnen in Limburg. Gedenkboek bij gelegenheid van het vijftigjarig bestaan*, Heerlen 1952, blz. 12 en 13.
3. *Memorie van Toelichting op de Wet betreffende exploitatie van Staatswege van steenkolenmijnen in Limburg*, 1901, blz. 1.
4. Artikel 7 van de mijnwet van 21 april 1810 luidde: „Il (l'acte de concession) donne la propriété perpétuelle de la mine, laquelle est dès lors disponible et transmissible comme tous autres biens, et dont on ne peut être exproprié que dans les cas et selon les formes prescrites pour les autres propriétés, conformément au Code Napoléon et au Code de procédure civile".
5. *Handelingen Eerste Kamer*, 21 juni 1901. Vergelijk ook Raedts, a.w., blz. 44 en 45.
6. C.E.P.M. Raedts, a.w., blz. 47.
7. *Rapport van de Commissie voor de Mijnen*.
8. *Rapport van de Commissie voor de Mijnen*, blz. 7 en 8.
9. C.E.P.M. Raedts, a.w., blz. 52-55.
10. J. Mous e.a., a.w., blz. 32.
11. J. Mous e.a., a.w.
12. *Rapport van de Commissie voor de Mijnen*, blz. 12.
13. *Handelingen Eerste Kamer*, 21 juni 1901.
14. *Voorlopig Verslag Tweede Kamer*, blz. 5.
15. C.E.P.M. Raedts, a.w. blz. 60.
16. C.E.P.M. Raedts, a.w., blz. 57.
17. J. Mous e.a., a.w., blz. 34.
18. J. Mous e.a., a.w., blz. 59.
19. J. Mous e.a., a.w., blz. 65.

20. De overeenkomst berust in het archief van de Staatsmijnen in Limburg en in het gemeente archief van Heerlen, notariële akten gemeenteeigendommen, nr. 30.
21. Jaarverslag Staatsmijnen 1902.
22. Jaarverslagen Staatsmijnen.
23. Jaarverslag Staatsmijnen 1902.
24. J. Mous e.a., a.w., blz. 64.
25. Jaarverslag Staatsmijnen 1905.

STAATSBLAD

VAN HET

KONINKRIJK DER NEDERLANDEN.

(N°. 170.) **WET** van den 24sten Juni 1901, betreffende exploitatie van Staatswege van steenkolenmijnen in Limburg.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Allen, die deze zullen zien of hooren lezen, saluut! doen te weten:

Alzoo Wij in overweging genomen hebben, dat het wenschelijk is van Staatswege steenkolenmijnen in *Limburg* te exploiteeren;

Zoo is het, dat Wij, den Raad van State gehoord, en met gemeen overleg der Staten-Generaal, hebben goedgevonden en verstaan, gelijk Wij goedvinden en verstaan bij deze:

Artikel 1.

De ontginning van steenkolenmijnen in de terreinen der provincie *Limburg* welke op de bij deze wet behoorende kaart met blauw zijn aangeduid, zal geschieden van Staatswege.

De mijnen, welke achtereenvolgens zullen worden ontgonnen, worden door Ons, den Raad van State gehoord, aangewezen.

Door deze aanwijzing wordt, als ware voor de ontginning volgens de wet van 21 April 1810 (Bulletin des Lois n°. 285) concessie verleend, voor den Staat de eigendom van de mijn verkregen.

Artikel 2.

De in artikel 1 bedoelde terreinen zijn begrensd als volgt:

A.

1. Van den Rijksgrenspaal n°. 283 naar het in de gemeente-

heide van Brunssum op een der heuvels bij de Roode beek staande signaal.

2. Van dit signaal naar het snijpunt van de noordelijke grenslijn van het mijnveld „Vereeniging” met de as van den weg van Eijgelshoven en Nieuwenhagen naar Groenstraat, ook genaamd Haanweg.

3. Van dit punt langs de grenzen der mijnvelden: „Vereeniging”, „Carl”, „Oranje-Nassau” en „Sophia” naar het snijpunt van de as der spoorbaan Maastricht-Aken met de westelijke grenslijn van het mijnveld „Sophia”.

4. Van dit punt naar het noordoost-hoekpunt van het kasteel Goedenraad.

5. Van dit punt naar het zuidoost-hoekpunt van het stationsgebouw van Wijlre.

6. Van dit hoekpunt naar de as van den kerktoren van Schin op Geulle.

7. Van dit punt naar het ontmoetingspunt van de as van den grooten weg van Valkenburg naar Heerlen met de as van den weg, loopende van Aalbeek naar evengenoemden grooten weg.

8. Van dit punt naar het ontmoetingspunt van de as van den weg van Meerssen naar Groot-Haesdal met de as van den weg van Strabeek naar Groot-Haesdal.

9. Van dit punt naar het ontmoetingspunt van de as van den weg van Ulestraten over Oensel naar Schimmert met de as van den weg van Klein-Genhout naar Kruis.

10. Van dit punt naar het ontmoetingspunt van de as van den weg van Beek naar Klein-Genhout met de as van den weg van Hobbelrade naar Kelmont.

11. Van dit punt naar het ontmoetingspunt van de as van den grooten weg van Sittard naar Maastricht met de as van den weg van Neerbeek naar evengenoemden weg.

12. Van dit punt naar het snijpunt van de as der spoorbaan Sittard—Maastricht met de as der dorpsstraat van Krahwinkel.

13. Van dit punt naar de as van den kerktoren van Geleen.

14. Van dit punt naar de as van den kerktoren van Munstergeleen.

15. Van dit punt naar den Rijksgrenspaal N°. 292.

16. Van dezen grenspaal langs de Rijksgrens tot grenspaal N°. 283.

B.

1. Van het zuidwest-hoekpunt van het mijnveld „Carl”, de zuidelijke grenslijn van dit mijnveld volgend tot het zuidoost-hoekpunt van meergenoemd mijnveld.

2. Van dit punt in rechte lijn naar het noordoost-hoekpunt der hoeve Klarenseld, ook genaamd Kloosteranstel.

3. Van dit punt in rechte lijn naar het punt gelegen in de as van den weg van Kerkrade naar Valkenhuizen, 250 meter ten westen der brug over de Molenbeek, bij het huis „de Brill”, gemeten volgens den loop van gemelde as.

4. Van dit punt, de noordelijke grenslijn van het mijnveld „Willem” volgend tot het noordwest-hoekpunt van dit mijnveld.

5. Van dit punt in rechte lijn naar het sub 1 bedoelde punt.

Artikel 3.

Voor boringen in de in art. 1 bedoelde terreinen welke de aanwezigheid van steenkolenlagen hebben aangetoond, wordt uit 's Rijks schatkist eene vergoeding verleend tot een bedrag overeenkomende met dat der kosten aan zulke boringen in het algemeen verbonden.

Artikel 4.

Hij die eene vergoeding, als in artikel 3 bedoeld, meent te kunnen vorderen, moet zich ter verkrijging daarvan, binnen één jaar na het in werking treden van deze wet, met overlegging van bewijsstukken tot staving van zijn recht, wenden tot Onzen Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid, die hem, binnen zes maanden na dien termijn, kennis geeft of hij zich met de vordering, en tot welk bedrag, vereenigt.

Wordt aan den belanghebbende het bedrag waarop hij aanspraak maakt, niet binnen zes maanden na dagteekening van de in het eerste lid voorgeschreven kennisgeving uitbetaald, zoo kan hij, binnen zes maanden na het verstrijken van dien termijn, zijne vordering in rechte doen gelden.

Artikel 5.

De eigenaren van grond gelegen boven een, ingevolge het

tweede lid van art. 1 aangewezen mijn, hebben recht op uitkeering uit 's Rijks schatkist van f 12.50 per H.A.

Artikel 6.

Hij die eene uitkeering, als in art. 5 bedoeld, meent te kunnen vorderen, moet zich ter verkrijging daarvan, binnen één jaar na den datum van het Koninklijk besluit van aanwijzing, in art. 1 bedoeld, met overlegging van bewijsstukken tot staving van zijn recht, wenden tot Onzen Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid, die hem, binnen zes maanden na dien termijn kennis geeft of hij zich met de vordering, en tot welk bedrag, vereenigt.

Wordt aan den belanghebbende het bedrag waarop hij aanspraak maakt, niet binnen zes maanden na dagteekening van de in het eerste lid voorgeschreven kennisgeving uitbetaald. zoo kan hij, binnen zes maanden na het verstrijken van dien termijn, zijne vordering in rechte doen gelden.

Artikel 7.

Met uitzondering van de bepalingen betreffende de uitkeeringen aan de schatkist en betreffende de mijnpolitie, alsmede van die welke onderwerpen regelen, waarin bij deze wet is voorzien, is de wet van 21 April 1810 (*Bulletin des Lois* n. 285) op ontginning van steenkolenmijnen door den Staat toepasselijk.

De inrichting van den mijndienst wordt door Ons, den Raad van State gehoord, geregeld.

Lasten en bevelen, dat deze in het *Staatsblad* zal worden geplaatst, en dat alle Ministerieele Departementen, Autoriteiten, Colleges en Ambtenaren, wie zulks aangaat, aan de nauwkeurige uitvoering de hand zullen houden.

Gegeven op het Loo, den 24sten Juni 1901.

WILHELMINA.

*De Minister van Waterstaat,
Handel en Nijverheid,*

C. LELY.

Uitgegeven den *twaaftden* Juli 1901.

De Minister van Justitie,

CORT V. D. LINDEN.

H.J.E. Wenckebach, de eerste directeur van de Staatsmijnen in Limburg.

Op 24 juni 1901 werd de door minister Ir. C. Lely voorbereide wet betreffende de exploitatie van staatswege van steenkolenmijnen in Limburg in het staatsblad afgekondigd. Op de rijksbegroting van het jaar 1902 werden de nodige gelden uitgetrokken om daadwerkelijke uitvoering te geven aan bovenvermeld besluit. De eerste stap die gezet werd was de benoeming van een directeur die met de leiding zou worden belast.

In deze functie werd op 15 februari 1902 benoemd: Henri Johan Eduard Wenckebach, geboren 27-6-1861 te 's-Gravenhage, ten tijde van zijn benoeming directeur van de Noord-Ooster Locaal Spoorweg Maatschappij. Opgelid voor genie-officier aan de K.M.A. te Breda en na een werkkring bij de spoorwegen werd hij belast met een opdracht die hem op dat ogenblik geheel vreemd was. Dat hij hiervoor aangewezen werd, duidt er reeds op dat hij als organisator in brede kringen de aandacht had getrokken. Zijn verdere levensloop zal dat enige malen bevestigen.

Op de K.M.A. had hij tijdens zijn studie reeds de aandacht getrokken van zijn leraar Ir. J.L. Cluysenaer. Deze relatie zou van grote betekenis blijken in de loopbaan van Wenckebach. Cluysenaer werd bij de bouw van de Moerdijkbrug als jong ingenieur geplaatst bij de Maastrichtenaar Jan Gregorius van de Berg, de latere minister van Waterstaat. Wanneer Cluysenaer na grote ervaringen in de spoorwegbouw in ons land, in Nederlands-Indië en in Afrika opgedaan te hebben, in 1889 tot directeur-generaal van de Maatschappij tot exploitatie van de staatsspoorwegen wordt benoemd, haalt hij Wenckebach uit het beperkte militaire apparaat en belast hem als ingenieur met het onderhoud en het versterken van spoorwegbruggen.

Als in 1898 besloten wordt tot de aanleg van de Noord-Ooster Locaal Spoorweg die in samenwerking met de staatsspoorwegen geëxploiteerd zal worden, wordt Wenckebach met de directie belast. De laatste opstap vóór zijn benoeming tot directeur van de Staatsmijnen. Een aanbeveling van Cluysenaer was hieraan niet vreemd. Cluysenaer had ondertussen ook nauw contact gekregen met de ontluikende steenkolenmijnbouw in Zuid-Limburg. Henri Sarolea, die onder Cluysenaer in Indië had gewerkt, had hem bereid gevonden als president-commissaris van de Oranje Nassau-mijnen op te treden. In deze functie had hij geregeld contact gehad met Ir. C. Lely. Het ligt dan ook voor de hand dat Lely Cluysenaer om advies vroeg bij het zoeken naar

een geschikte persoon voor deze belangrijke post. De benoeming tot directeur der Staatsmijnen van Wenckebach is evenwel niet meer door Lely gedaan maar door zijn opvolger en vroegere naaste medewerker op het terrein van het mijnwezen, Mr. J.C. de Marez Oijens. Deze laatste was overigens persoonlijk ook goed bekend met de betrokkene als regeringscommissaris bij de Noord-Ooster.

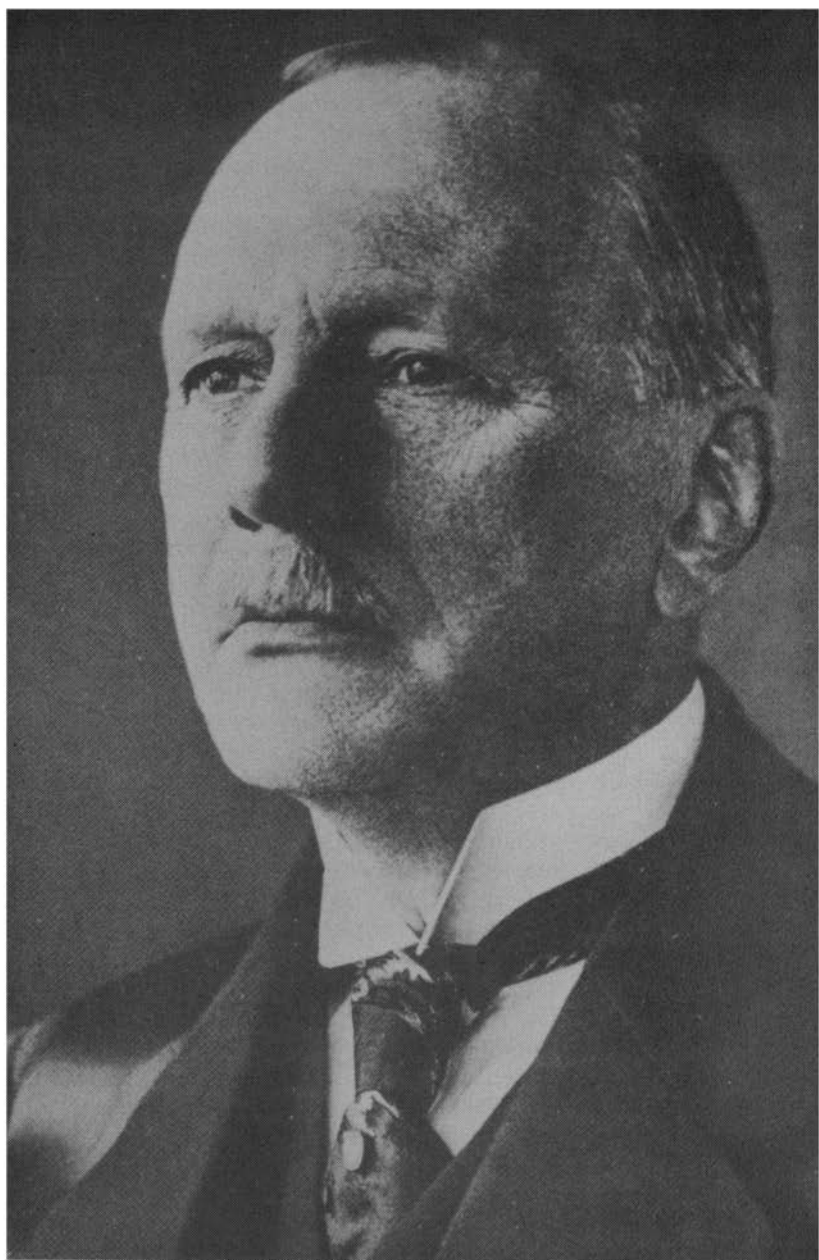
De naam Wenckebach had reeds een landelijke bekendheid. Zijn vader is namelijk de grondlegger geweest van het telegraafwezen in Nederland. Ook in Heerlen was de naam niet onbekend. Zijn jongere broer, de latere wereldberoemde hartspecialist Karel Frederik Wenckebach was van 1891-1896 een gerenomeerd huisarts in Heerlen.

Het is duidelijk dat Wenckebach op de eerste plaats werd uitgekozen om zijn organisatorische talenten. Specifieke deskundigheid op mijnbouwkundig terrein ontbrak hem. Maar in feite ontbrak alles: hoger en lager kader zowel als geschoolde mijnarbeiders. Zij moesten van elders komen of door eigen opleiding verkregen worden. Wel is er dan een oude mijnwerkersstam in en rond Kerkrade. Deze is echter te gering van omvang om ook maar enigermate in de behoeften te voorzien. Als Wenckebach zijn taak op zich neemt is de mijn O.N. I in produktie; de mijnen O.N. II, Laura en Willem Sophia zijn in aanleg. Al deze bedrijven vragen om geschoold en ongeschoold personeel, hoger en lager kader.

We leven in de tijd dat het vrije verkeer nog niet door deviezenproblemen belemmerd wordt; paspoorten zijn dan in West-Europa nog onbekende documenten. Vóór 1914 zwierf een groot deel van de mijnwerkers van het ene mijnbekken naar het andere. Otto Hue karakteriseert ze in zijn standaardwerk, „Die Bergarbeiter“, als „Wandervögel“. De nieuwe directeur had evenwel opdracht, ingegeven door de achtergrond van de Wet van Ir. Lely, om een bedrijf op te bouwen met een Nederlands karakter om nabuurlanden geen motief te verschaffen aanspraak te maken op zuidoost Limburg.

Begin mei 1902 trad Wenckebach als directeur-generaal der Staatsmijnen in dienst. Het leegstaande kasteel Terworm bood hem onderdak en voorlopig werd hier ook de dienst ondergebracht. Voor Wenckebach was het duidelijk een aangenaam verblijf, getuige het feit dat hij nauwkeurig aantekening hield van het aantal en soort vissen die hij in de Kasteelgracht ving. Voor het beheer was de ligging onpraktisch in een tijd dat er geen gemotoriseerd verkeer bestond.

Nog in het zelfde jaar werd de dienst van de Staatsmijnen ondergebracht in de lokalen van het vroegere stadhuis, die door de P.T.T. ontruimd waren toen een nieuw postkantoor aan het Emmaplein betrokken werd. Ondertussen werd de

H.J.E. Wenckebach

nodige grond verworven voor de bouw van een eigen kantoor gelegen aan de latere Saroleastraat. Het werd gebouwd op een als korenveld in gebruik zijnd stuk land. In 1906 kon dit kantoor betrokken worden. Wenckebach zelf verhuisde naar de villa Roosen aan de Valkenburgerweg, in later jaren gesloopt voor de bouw van de garage Canton Reiss.

Als eerste medewerkers trok Wenckebach aan de in Freiberg opgeleide Nederlandse mijningenieur J.C.F. Bunge en de werktuigkundige ingenieur R. de Kat. De administratie werd toevertrouwd aan J.G. van der Mark, een in latere jaren nogal omstreden figuur. Bunge was voordien werkzaam als adjunct bij de hoofdingenieur der mijnen, tegenwoordig Staatstoezicht, C. Blankevoort. Blankevoort had de minister van advies gediend ten aanzien van het werkprogramma en de daarvoor benodigde gelden, zoals opgenomen in de begroting van Waterstaat over het jaar 1902. Uit dien hoofde was Bunge met zijn gedachtengang vertrouwd. Er zou voorlopig begonnen worden met de aanleg van twee mijnen: Staatsmijn A gelegen ten noorden van de concessie Oranje Nassau, de latere mijn Emma, en Staatsmijn B in het veld gelegen tussen de mijn O.N. II en de Willem Sophie, de latere mijn Wilhelmina. Nadere bestudering van de plannen in de loop van 1902 leidde ertoe de aanleg van de mijn A uit te stellen in afwachting van de resultaten van een nauwkeuriger verkenning en te starten met de aanleg van mijn B, de Wilhelmina.

Nadat de nodige terreinen verworven waren, werd aan de schachtdelvingsfirma Gebhardt en König opgedragen door middel van de bevriesmethode twee schachten aan te leggen tot in de steenkolenrots. Bij een diepte van 120 meter, ruim 20 meter in het carboon, werd in 1905 het werk in eigen bedrijf voortgezet. Ondertussen werden bovengronds de nodige installaties voltooid. In 1906 werden de eerste steenkolen bovengebracht, afkomstig uit de voorbereidingswerken, en voor eigen gebruik bestemd. Eerst in 1906 werd een spoorwegaansluiting tot stand gebracht. Tot dan toe was alle materiaal over de weg met paard en wagen aangevoerd. Het jaar daarop, in 1907 werd met de verkoop en verzending van kolen begonnen en was de eerste staatsmijn in bedrijf genomen. In hetzelfde jaar legde Wenckebach zijn functie bij de Staatsmijnen neer wegens een benoeming in Nederlands-Indië.

Op een aantal punten had Wenckebach het pad geëffend voor zijn latere opvolgers: In eerste aanleg toch was het staatsmijnbedrijf een vreemde eend in het staatsbestel en stelde op commercieel, sociaal en technisch terrein andere eisen dan een gewone tak van staatsdienst. De eerste maatregel hield in dat de staatsmijndirectie niet gehouden was aan het voorschrift, geldend voor de overheidsinstanties, dat bij uitvoering van werken en leveranties een openbare aanbesteding moest plaatsvinden. De

Ir. J.L. Cluysenaer

directie kreeg de vrijheid van deze norm af te wijken. De volgende schrede was dat de boekhouding werd opgezet op commerciële basis en dat de controle in handen werd gelegd van een particulier accountantsbureau.

Vershil van inzicht bleef bestaan op het punt van het personeelsbeheer. Noch in de kringen van het personeel noch op het ministerie was men er voldoende van doordrongen, dat men niet gelijkgesteld was met het rijksperoneel maar een arbeidscontractuele verhouding had met de directie van het bedrijf. Met klachten wendde men zich nogal eens, buiten de directie om, rechtstreeks tot

de minister. In 1906 gaf dit aanleiding tot een uitvoerige briefwisseling tussen minister Veegens en Wenckebach. Wenckebach kwam in verzet tegen de opvatting van de minister, dat hij hem uitvoerig schriftelijk moest rapporteren over iedere ingekomen klacht. Hij wijst de minister er op, dat dit bij de verdere ontwikkeling van het bedrijf onmogelijk kan. Tegen zijn mening en overtuiging in vaardigde hij, op de wens van de minister een bekendmaking uit, waarbij een wekelijks spreekuur voor het indienen van klachten werd ingesteld; de latere ontwikkelingen van het bedrijf hebben de minister duidelijk in het ongelijk gesteld.

Het van toepassing verklaren van het mijnreglement 1906 ook op de staatsmijnen heeft in belangrijke mate ertoe bijgedragen staats- en particuliere mijnen gelijk te stellen en in latere jaren het invoeren van een C.A.O. voor het gehele mijnbedrijf mogelijk gemaakt.

De personeelsvoorziening baarde in de eerste jaren niet al te veel zorg, wel de huisvesting. Van de regering kreeg Wenckebach al spoedig toestemming arbeiders- en beambtenwoningen te bouwen bij de mijn Wilhelmina. Afwijzend stond de minister echter tegenover de voorziening in huisvesting voor het personeel werkzaam op de centrale dienst te Heerlen. Na een bij de Mijnraad ingewonnen advies werd een verzoek van Wenckebach dienaangaande in 1902 afgewezen. Eerst tegen het einde van de Eerste Wereldoorlog werd deze maatregel ongedaan gemaakt.

Om zo veel mogelijk onafhankelijk te zijn van het in dienst

H.L.C.H. Sarolea

nemen van buitenlands toezichhoudend personeel organiseerden de Staatsmijnen opleidingscursussen voor toezichhoudend personeel en werden in 1905 een viertal kandidaten voor verdere opleiding geplaatst op de „Bergschule” te Aken. In dit opzicht lagen de staatsmijnen voor op de particuliere mijnen. Eerst in 1913 kwamen in Heerlen een ambachtschool en een mijnschool tot stand, waardoor de situatie geleidelijk aanzienlijk anders werd.

Zoals boven reeds werd vermeld, verliet Wenckebach in 1907 het staatsmijnbedrijf op het tijdstip dat de Wilhelmina in productie werd

genomen. Zij produceerde dat jaar 31.371 ton. De opvolging van Wenckebach gaf aanleiding tot veel kritiek onder meer in de Eerste Kamer, waar Ir. W.H. Regout het ministerieel beleid afkeurde. De minister had de éénhoofdige directie door een driehoofdige vervangen zonder raadpleging van de Mijnraad, een college zal inzake het beheer van de Staatsmijnen om advies gevraagd moest worden. De Mijnraad nam deze zaak zo hoog op, dat alle leden op één na hun ontslag indienden. Hiermede was de eerste periode van de ontwikkeling van de Staatsmijnen afgesloten. Het vertrek van Wenckebach kwam zeer ongelegen. Hij had zich goed in de zaken ingewerkt, de jonge onderneming met vaste hand, tact en beleid door de moeilijke beginjaren heen geleid en met een klein getal medewerkers bergen werk verzet.

Zijn verdere levensloop bevestigt zijn uitzonderlijke bekwaamheden. In 1907 verliet hij de Staatsmijnen om te voldoen aan het verzoek van de regering om in Nederlands-Indië een onderzoek in te stellen naar de situatie van de gouvernementsbedrijven en een organisatie op te bouwen, waarin het centraal beheer van deze bedrijven werd ondergebracht. Ofschoon hij noch in de familie noch in zijn werkkring bindingen had met dit land, volbracht hij ook deze taak met goed gevolg. Toen hij in 1914 repatrieerde, was de opzet van de dienst van Gouvernementsbedrijven gereed.

In eerste aanleg kwam hij naar Nederland om een laatste overleg te plegen over de opzet van het beheer van Gouvernements-

bedrijven. Er bestond een verschil van mening tussen Wenckebach en de regering, of het gezien de geografische gesteldheid een vrij vèrgaand gedecentraliseerd beheer moest worden of dat de algemene bestuursgang centralisatie vereiste. Klaarblijkelijk is men niet tot overeenstemming gekomen.

In mei 1914 kreeg Wenckebach op zijn verzoek eervol ontslag. In de functie van directeur van Gouvernementsbedrijven werd hij opgevolgd door zijn vroegere medewerker, Ir. R. de Kat, sinds 1908 een der directeuren van de staatsmijnen. Na zijn definitieve repatriëring lagen nieuwe taken gereed voor deze bekwame organisator. In 1916 werd hij weer bij het beheer der mijnen betrokken door zijn benoeming tot lid van de Mijnraad.

De derde grote opdracht die hij op zich nam was de stichting van een hoogoven- en staalbedrijf in Nederland. Een groep vòoraanstaande industriëlen, waaronder Ir. Jan Koster uit Heerlen en Mr. Dr. Louis Regout uit Maastricht, namen het initiatief om in samenwerking met de staat een hoogoven- en staalbedrijf op te richten om ons land minder afhankelijk te maken van het buitenland. De economische situatie gedurende de eerste wereldoorlog had deze noodzaak duidelijk aangetoond. De groep slaagde erin het hiervoor benodigde kapitaal bij elkaar te brengen en benoemde Wenckebach tot eerste directeur.

Uit zijn studies kwam naar voren dat IJmuiden de meest geëigende vestigingsplaats was. Immers voor een hoogovenbedrijf vormt aanvoer van de basisgrondstoffen het hoofdprobleem. Voor wat de ertsvoorziening betreft kan in 1917 nog weinig of niets ondernomen worden. We zitten midden in de Eerste Wereldoorlog. Het einde is nog niet in zicht. In ieder geval zal het erts uit het buitenland betrokken moeten worden.

Voor wat de cokeskolen betreft ligt het voor de hand dat Wenckebach zich wendt tot de mede door hem geplande staatsmijnen waarvan hem bekend is dat de drie noordelijke mijnen, Emma, Hendrik en Maurits, in hoofdzaak vetkolen zullen leveren, geschikt voor het bereiden van cokes. De Staatsmijnen hebben zelf ook cokesbedrijven in aanbouw en in planning, terwijl ook de hoogovens een eigen cokesbedrijf voorzien.

Het comité wil een contract op lange termijn (25 jaar) tegen een van te voren vastgelegde prijsregeling. De directie van de staatsmijnen vecht voor zijn eigen bedrijf en zijn onafhankelijke bedrijfsvoering. Na lange moeizame onderhandelingen, waarbij de staatsmijnen over enige bezwaren heen stappen, wordt in augustus 1919 door beide partijen een overeenkomst aangegaan. Zo ontstaat dan een band tussen twee door Wenckebach op gang gebrachte grootbedrijven.

De ontredde ring na het einde van de Eerste Wereldoorlog, ongewisse marktverhoudingen op de ijzer- en staalmarkt, meningsverschillen in de kring van commissarissen en aandeelhouders

maken het Wenckebach niet gemakkelijk maar hij roeit tegen de stroom op, daarbij krachtig geholpen door Ir. G.A. Kessler, sinds 1920 zijn mededirecteur.

In 1924 is men eindelijk zover, dat in de eerste hoogoven het vuur ontstoken kan worden. Wenckebach zelf is hier niet meer bij, door een ernstige ziekte verhinderd. Zijn echtgenote neemt zijn taak om het vuur te ontsteken over. Zijn gestel bleek sterker aangetast te zijn dan men algemeen vermoedde. Een maand later, op 21 februari 1924, overleed hij op 63-jarige leeftijd. De start had hij nog net meegemaakt, de verdere ontwikkeling niet meer. Wel had hij dit kunnen doen bij zijn twee vorige grote opdrachten, de Gouvernementsbedrijven in Indië en de Staatsmijnen in Limburg.

De naam Wenckebach wordt door een straatnaam in Heerlen en Kerkrade levendig gehouden.

C.E.P.M. Raedts

LITERATUUR:

A.W. Bos, † H.J.E. Wenckebach, in: De Ingenieur, 1924 nr. 20.

J. Mous. L.G.J. Verberne, T.P. van der Kooy, F.J.C.J. Nuyens, Staatsmijnen in Limburg. Gedenkboek bij gelegenheid van het vijftigjarig bestaan, Heerlen 1952.

Joh. de Vries, Hoogovens IJmuiden 1918-1968, IJmuiden 1968.

A.A. Hijmans van den Bergh, Levensbericht van Karel Frederik Wenckebach, in: Jaarboek Nederlandse Akademie van Wetenschappen, 1940.

Karel Frederik Wenckebach, Abschied vom Lehramt, Berlin 1929.

G.A. Lindeboom, Karel Frederik Wenckebach (1864-1941) und Österreich, in: Symposion der internationale Akademie für Geschichte der Medizin, 1974.

Otto Hue, Die Bergarbeiter, 2 delen, Stuttgart 1910 en 1913.

Van Staatsmijnen tot DSM

Hoofdpijnen van de ontwikkeling

In het vijftienzeventigjarig bestaan van DSM zijn enkele grote ontwikkelingen aan te wijzen die het huidige beeld van de onderneming bepalen. Opvallend is, dat DSM vanaf het eerste begin formaat heeft gehad. Dit hangt nauw samen met haar geboorte vanuit overwegingen van nationaal-economische politiek alsook met de aard van haar industriële taak. De Nederlandse Staat wenste in zijn energievoorziening minstens gedeeltelijk „selfsupporting” te zijn en had daarom behoefte aan een eigen industrieel apparaat voor de mijnbouw in Zuid-Limburg; daarmee kon hij tevens een harmonische sociale ontwikkeling bevorderen in een streek die door de opkomende mijnbouw aan snelle maatschappelijke veranderingen onderhevig was. Derhalve werd in 1902 bij wet een staatsbedrijf gesticht — onder de naam „Staatsmijnen in Limburg” — met steenkolenmijnbouw als voornaamste opdracht. DSM is van deze onderneming de voortzetting.

Nog altijd is de Staat enig eigenaar, zij het dat de opdracht, bij de stichting meegegeven, om te handelen als een particuliere onderneming, sedert 1967 ook formeel tot uitdrukking wordt gebracht in het juridisch postuur van een naamloze vennootschap. In het volgende wordt een globale inventaris gemaakt van wat sedert de oprichting in 1902 allemaal gebeurd is: een snelle vogelvlucht naar de stand van heden.

Vaste brandstoffen stonden aan de wieg

De eerste ontwikkeling van DSM speelt geheel op het terrein van de vaste brandstoffen. Bij het begin van de twintigste eeuw waren in Limburg drie steenkolenmijnen in exploitatie: de Domaniale en de Neuprick te Kerkrade en de Oranje Nassau I te Heerlen. Hun gezamenlijke produktie bedroeg rond de eeuwwisseling 320.000 ton steenkool per jaar.

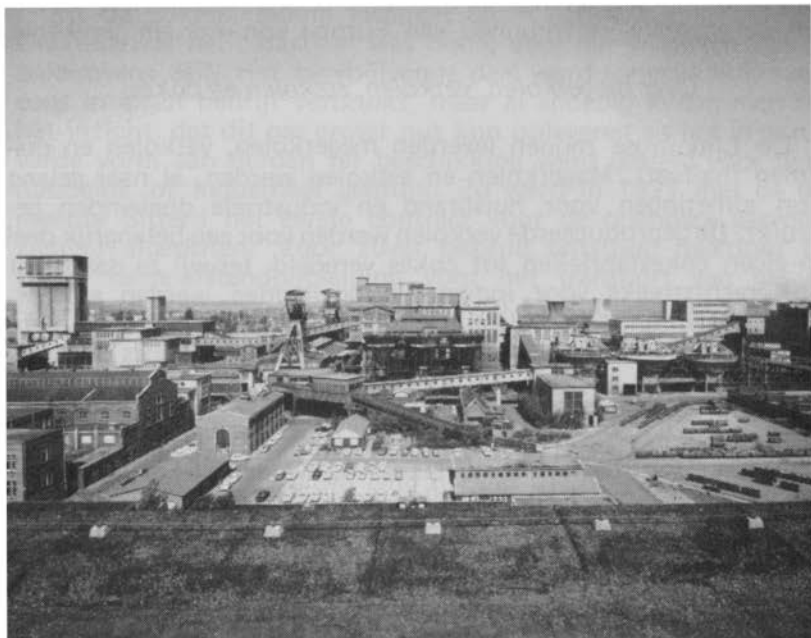
In de tweede helft van de negentiende eeuw was een groot aantal aanvragen om concessies voor mijnontginning in Zuid-Limburg voornamelijk door buitenlandse ondernemingen bij de Nederlandse Staat ingediend. Maar zoals gezegd wenste deze met zijn energievoorziening niet geheel van het buitenland afhankelijk te zijn en had daarom behoefte aan een eigen industrieel apparaat voor de mijnbouw in Zuid-Limburg. De regering besloot toen het gehele nog niet in concessie gegeven steenkolenterrein in Limburg ter grootte van 16.112 ha voor exploitatie van staatswege te bestemmen. Een daartoe strekkend wetsontwerp werd op 24 januari 1901 bij de Tweede Kamer ingediend door de toen-

malige minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid, Lely. Het ontwerp werd door de Staten-Generaal aangenomen en tot wet verheven. Daarmee was de grondslag voor het Staatsmijnbedrijf gelegd.

Dit betekende derhalve dat de mijnontginning in Nederland zowel door de staat als door particulieren zou geschieden, met dien verstande evenwel dat, gezien de verhouding tussen de reeds geconcedeerde mijnvelden en het voor staatsexploitatie gereserveerde gebied, staatsexploitatie de overhand zou hebben.

Een ontwikkeling die voorspoedig verliep

Het Staatsmijnbedrijf heeft zich in de loop van jaren zeer voorspoedig ontwikkeld. Met de aanleg van de eerste mijn – Staatsmijn Wilhelmina – te Terwinselen in de gemeente Schaesberg werd in 1902 begonnen; de geregelde exploitatie nam in 1909 een aanvang. In dit laatste jaar startte men met de aanleg van Staatsmijn Emma te Treebeek in de gemeente Heerlen;

Staatsmijn Emma, 9 mei 1966

ze kwam in 1914 in productie. In 1910 werd een begin gemaakt met de aanleg van de Staatsmijn Hendrik in Brunssum, die in 1918 in bedrijf werd gesteld. In 1915 begon de aanleg van de vierde en laatste Staatsmijn, de Maurits in Geleen, die in 1926 in

exploitatie kwam.

De produktie ging met enorme sprongen vooruit. Bedroeg de netto produktie in 1910 nog maar 192.000 ton bij een totale personeelssterkte van 1479 man, in 1939 was de produktie tot 7.840.000 ton opgelopen en waren er 23.633 personeelsleden in dienst.

De gevolgen van wereldoorlog II en bezetting deden zich sterk gevoelen. Materiaalschaarste, massale ontslagneming van arbeiders, vervoersmoeilijkheden, de voedselsituatie en sterk gedaalde individuele prestaties (een algemeen na-oorlogs verschijnsel) vormden factoren die opvoering van de produktie tot het gewenste peil na de oorlog ernstig belemmerden. In 1945 werd met 3.998.000 ton een absoluut dieptepunt bereikt. Daarna ging het weer bergopwaarts. In 1946 bedroeg de produktie 5.125.000 ton en in 1947 ruim 6 miljoen ton; ze zou nog verder oplopen tot ca. 7,5 miljoen in 1960, ongeveer 60% van de totale kolenproduktie in Nederland. De mijnen van Staatsmijnen behoorden in hun beste dagen tot de modernste en best-geoutilleerde ter wereld, terwijl één hunner – Staatsmijn Maurits – zelfs tot de grootste kolenmijnen van Europa kon worden gerekend.

Over magerkolen, vetkolen, esskolen en cokes

De Limburgse mijnen leverden magerkolen, vetkolen en esskolen (halfvet). Magerkolen en esskolen werden, al naar gelang hun afmetingen voor huisbrand en industriële doeleinden gebruikt. De geproduceerde vetkolen werden voor een belangrijk deel in eigen cokesfabrieken tot cokes veredeld, terwijl ze daarnaast ook rechtstreeks voor industriële doeleinden werden afgezet. Van Staatsmijnen had alleen de mijn „Wilhelmina” magerkolen. Daarnaast waren de mijnen Emma, Hendrik en Maurits de enige vetkolenmijnen in Nederland, terwijl de Hendrik ook nog esskolen leverde. De door de Wilhelmina geproduceerde magere fijnkolen werden sedert 1916 in een eigen fabriek tot briketten verwerkt. Vóór de laatste wereldoorlog werden zowel eierbriketten als zogenaamde industriebriketten gemaakt.

Zoals hierboven al is opgemerkt, werd een aanzienlijk deel van de geproduceerde vetkolen voor de cokesfabricage benut. De cokesfabrieken dankten hun ontstaan en ontwikkeling aan het streven om – in plaats van de in vroeger tijden voor de ijzerindustrie als reductiemiddel gebruikte houtskool – een betere en goedkopere brandstof te ontwikkelen, die ook bij toenemende behoefte in de ijzer- en staalindustrie in voldoende mate beschikbaar zou zijn. Nu waren vetkolen bij uitstek voor de bereiding van cokes geschikt, waardoor een nieuwe rendabele afzetmogelijkheid voor deze als brandstof minder waardevolle steensoort werd geopend.

In 1916 werd bij de mijn Emma met de bouw van een cokesfabriek gestart. De installatie kwam in 1918 gereed, maar kon in verband met de heersende kolenschaarste eerst in 1919 geleidelijk in gebruik worden genomen. Tien jaar later, in 1929, ging men over tot het oprichten van een cokesfabriek nabij de Maurits, waarvan de capaciteit verscheidene malen werd uitgebreid.

De door Staatsmijnen vervaardigde cokes bezat een internationale reputatie, dankzij haar lage gehalte aan zwavel en fosfor en de hoge drukvastheid, die vergruizing tot een minimum beperkte. De cokesfabrieken waren met moderne installaties uitgerust voor het breken en zeven van de cokes, zodat ook aan de vraag van afnemers buiten de metaalindustrie kon worden voldaan. Verschillende soorten hebben onder meer als brandstof voor centrale-verwarmingsinstallaties grote bekendheid verworven.

Vanuit de cokesbereiding kwam de grote doorbraak

Bij de cokesbereiding kwamen grote hoeveelheden gas vrij. Ongeveer de helft daarvan was nodig voor het verhitten van de cokesovens zelf. Het overblijvende deel werd aanvankelijk eveneens in eigen bedrijf verbruikt, maar al spoedig kwam men tot het inzicht, dat dit gas groter nut kon opleveren als het in gezuiverde vorm aan derden ter beschikking werd gesteld voor huishoudelijk of industrieel gebruik. Zo werd in 1921 met de gemeente Sittard het eerste contract voor de openbare gasvoorziening afgesloten. Voor zover bekend ontstond daardoor de eerste lange-afstandpijpleiding voor het transport van gas in Europa. In de jaren daarna zou geheel Limburg en een gedeelte van Noord-Brabant tot en met Nijmegen en Tholen in Zeeland van cokesovengas worden voorzien.

Door de inbedrijfstelling van Cokesfabriek Maurits in 1929 kwamen zodanige hoeveelheden gas ter beschikking, dat deze de behoeften van het eigen bedrijf en van de bestaande gasdistributie overtroffen. Daarom ging men er toe over het cokesovengas niet alleen als brandstof te benutten, maar ook als grondstof voor de synthetische vervaardiging van stikstofmeststoffen en andere chemische produkten. In 1930 werd derhalve het Stikstofbindingsbedrijf, kortweg SBB, aan Staatsmijnen toegevoegd, een bedrijf, dat voor de land- en tuinbouw en voor de chemische industrie spoedig van grote betekenis zou worden.

De latere verscheidenheid van activiteiten bij DSM is vanuit de cokesbereiding doorgebroken. De verkoop van cokesovengas voor de openbare gasvoorziening via een eigen gasdistributiebedrijf en het benutten van de in het cokesovengas aanwezige chemische grondstoffen vormden de aanzet voor activiteiten, die in latere jaren een spectaculaire ontwikkeling zouden door-

maken en die daarbij uiteindelijk geheel loskwamen van hun historisch uitgangspunt, het cokesovengas.

De kolen bleven nog domineren

Toch bleef de mijnbouw in het totale activiteitenpakket van DSM tot omstreeks 1965 qua omzet en werkgelegenheid domineren. In het begin van de jaren zestig produceerden de vier mijnen gezamenlijk jaarlijk ruim 7,5 miljoen ton kolen en hadden de twee cokesfabrieken een jaarproductie van ca. 3 miljoen ton cokes. De geologische omstandigheden waren in het Limburgse

Staatsmijn Maurits bij nacht, 1966

kolenbekken voor de mijnbouw echter beduidend ongunstiger dan die in de omringende kolenbekkens. Deze situatie is voor de onderneming steeds een stimulans geweest om de steenkolenwinning op een door eigen research ondersteund hoog technisch niveau te doen plaatsvinden, om aldus de economisch noodzakelijke produktiviteitsstijging te verkrijgen.

Nadat duidelijk geworden was, dat de in 1957/58 opgetreden moeilijkheden bij de afzet van kolen een structureel karakter hadden en dat verdere rationalisatie geen bijdrage meer kon leveren voor mechanisatie en automatisering, werd het besluit genomen de produktie geleidelijk in te krimpen. Zo werd in 1962 be-

sloten om de reeds getemporiseerde aanleg van de Beatrix in Vlodrop te beëindigen. Vervolgens werd in 1963 een begin gemaakt met de samenvoeging van de mijnen Hendrik (Brunssum) en Emma (Treebeek), een operatie die in 1966 werd voltooid.

Het einde van de kolen

Inmiddels had de alom in Europa heersende „kolencrisis“ het economisch bestaansrecht aan de kolen- en cokesactiviteiten ontnomen. Voor de Nederlandse mijnbouw waren de volgende factoren maatgevend:

- de structureel ongunstige marktpositie van de kolen als gevolg van het toenemende gebruik van olie en vooral van aardgas;
- de zeer beperkte mogelijkheden tot verdere produktiviteitsstijging, waardoor op de duur geen compensatie voor de verdere stijging van de arbeidskosten aanwezig zou zijn (ca. 70% van de kostprijs).

Een volgende inkrimpingsfase werd gevormd door het geleidelijk uit de produktie nemen van de cokesfabriek Maurits en de mijn Maurits (Geleen) tussen 1965 en 1967; daarna werd in de periode 1967-1969 de produktie van de cokesfabriek Emma (Beek) gestaakt en van de mijn Wilhelmina (Terwinselen) alsmede van het vetkolen-gedeelte van de mijn Emma-Hendrik. Sedert 1969 was alleen deze laatste mijn in produktie. De activiteiten werden er eind 1973 met de beëindiging van de kolenproduktie afgebouwd.

Het tempo van de mijnsluitingen is in eerste instantie bepaald door de mogelijkheden tot herplaatsing en afvloeiing van de 26.700 personeelsleden, die in 1965 nog bij de produktie van vaste brandstoffen betrokken waren. Weliswaar bracht de gelijktijdige expansie in de chemische activiteiten nieuwe arbeidsplaatsen voor enkele duizenden, maar de opnamecapaciteit van de externe arbeidsmarkt was beperkt, mede door een gelijksoortige problematiek bij de andere mijnondernemingen in Limburg. Ter oplossing van dit probleem besloot DSM een actieve rol te spelen bij het scheppen van nieuwe arbeidsplaatsen in de streek. Behalve door acquisitie en dienstverlening heeft DSM ook door financiële deelneming in bestaande ondernemingen de vestiging van nieuwe industrieën in de mijnstreek mogelijk gemaakt. Ter verhoging van de herplaatsingskansen werd op zeer grote schaal een intensieve omscholing van personeel voor uiteenlopende vakrichtingen ingericht en uiteindelijk kwam met de beëindiging van de mijnbouw en cokesfabricage een einde aan een activiteit die het ondernemingsbeeld binnen DSM meer dan een halve eeuw had bepaald.

Het begon uit een overschot

Geleidelijk nam de chemie de rol van de mijnbouw over. De start van het Stikstofbindingsbedrijf in 1930 is tevens het beginpunt van DSM's chemische activiteiten op grotere schaal. De twee cokesfabrieken produceerden, zoals gezegd, méér cokesovengas dan in de openbare gasvoorziening en als stookgas kon worden afgezet. In hun beste tijd produceerden de cokesfabrieken samen 3 miljoen ton cokes per jaar en 1300 miljoen kubieke meter gas per jaar. Met ruim 30% hiervan werd nagenoeg de gehele openbare gasvoorziening van Zuid-Nederland tot aan de grote oost-west rivieren gedekt en het eigen net van transportleidingen groeide in de jaren vijftig uit tot een lengte van ongeveer duizend kilometer. Nog eens 30% werd als stookgas in de eigen bedrijven verwerkt, terwijl het resterende gedeelte een overschot was. Dit overschot was intussen wél voorzien en er was ook een bestemming voor gevonden.

Daarbij speelden drie factoren een rol: de mogelijkheid van de ammoniak-synthese (binding van stikstof aan waterstof, een uitvinding van de Duitse chemici Haber en Bosch), de winning van zuivere waterstof uit cokesovengas door hun landgenoot Linde, en de afhankelijkheid van de Nederlandse landbouw van de import van buitenlandse meststoffen. DSM besloot toen op basis van de kennis van Haber-Bosch-Linde de eerste Nederlandse fabriek voor de produktie van stikstofmeststoffen te bouwen. In 1930 kwam het fabriekscomplex, nog klein, in bedrijf: een gasscheiding, een luchtscheiding, een ammoniak-synthese, een zwavelzuurfabriek en een sulfaatfabriek. De capaciteit van het geheel bedroeg 100.000 ton kunstmeststof per jaar in de vorm van zwavelzure ammoniak. Het was het begin van Nederlands eigen kunstmeststoffen-industrie. Bovendien was het voor DSM het begin van de zogenaamde synthese-chemie.

Er was wel een voorgeschiedenis

Overigens was er wel een voorgeschiedenis, want vanaf 1920 — het jaar waarin de eerste cokesfabriek was gaan draaien — had DSM uit het ruwe cokesovengas reeds een hele reeks steenkoolchemicaliën gewonnen en op de markt gebracht: antracene, benzeen, xyleen, toluene, creosootolie, steenkoolpek enzovoort. De start van de synthese-chemie viel niet onder een gelukkig gesternte. Het Stikstofbindingsbedrijf was amper goed en wel op toeren, of de in september 1929 uitgebroken economische wereldcrisis verhevigde zich. Dat leidde onder meer tot een schrikbarende daling van de handelsprijzen voor kunstmeststoffen en met name voor zwavelzure ammoniak. Maar DSM counterde de klap in de zwavelzure ammoniak met verrassend

effect, verving zwavelzuur door salpeterzuur, ging over op nitraatmeststoffen en veroverde binnen de kortste keren met kalkamonsalpeter een ijzersterke positie op de Nederlandse markt en in toenemende mate ook in de export. Uiteraard had men uit de crisis van de jaren dertig de les geleerd, dat een te grote eenzijdigheid extra risico's inhoudt.

Het streven naar uitbreiding van het produktenassortiment beperkte zich niet tot vermeerdering van het aantal soorten meststoffen. Vóór de Tweede Wereldoorlog was de bereiding van NP-meststoffen (stikstof-fosforzuur) al aangezet. Daarna werd die aanzet op basis van eigen kennis uitgebouwd en had DSM de primeur van de Nederlandse productie van zowel NP- als NPK-meststoffen (stikstof-fosfor-kalie), waaruit ook de bereiding van kalksalpeter voortvloeide. In 1947 werd een dochteronderneming in het leven geroepen voor de commerciële exploitatie van de kennis en kunde van DSM, genaamd Stamicarbon BV. Later werd de reeks meststoffen gecompleteerd met de fabricage van ureum, een meststof met een record-stikstofgehalte van 46 procent.

Maar ook buiten de kunstmestsector werd uitbreiding van het assortiment gezocht. DSM heeft uit ethaan zowel alcohol als ether vervaardigd, en heeft ook soda gemaakt en als bijprodukten daarvan ook bakpoeder en diverse chloorverbindingen. Daarnaast werden ook brandspiritus gemaakt en fenol uit benzeen. In de loop van de jaren zijn bijna al die producties ook weer verlaten.

De werkelijke uitbouw begon bij caprolactam

Na uitgebreid speurwerk kon, overigens opnieuw op basis van eigen kennis en van in de onderneming voor handen zijnde grondstoffen, een nieuw groot-chemisch produkt aan de produktielijn worden toegevoegd, te weten caprolactam, de universele grondstof voor nylon-6. In 1952 nam DSM de eerste caprolactamfabriek in bedrijf met een aanvangscapaciteit van 3600 ton per jaar. De productie kon in de loop van de jaren aanzienlijk worden uitgebreid door de bouw van fabrieken zowel in Limburg als in het buitenland, die nu — ten dele op basis van weer nieuwe procestechnieken — gezamenlijk een capaciteit hebben van rond 500.000 ton caprolactam per jaar.

De tweede grote uitbouw was de bereiding van de kunststof polyetheen, gestart in 1959, aanvankelijk op basis van etheen uit cokesovengas, nu van etheen uit aardolieprodukten (nafta en gasolie). Het zou echter te ver voeren om hier uitvoerig verslag van de ontwikkelingen te doen. Om toch in vogelvlucht enkele hoofdlijnen te kunnen volgen, ziet men hier een overzicht van 25 jaren chemie in getallen. We vertrekken in 1952, het jaar van de tweede grote doorstoot in DSM's basis-chemie.

- 1952: In dat jaar wordt in de Westelijke Mijnstreek met de productie van belangrijke chemische producten gestart, zoals cyclohexanol, cyclohexanon en caprolactam. Tevens gaat een proeffabriek voor ureum van start; capaciteit 5000 ton per jaar. Ureum is een grondstof voor plastics, maar bovenal een waardevolle kunstmest. Ook hier werd de proceskennis door eigen onderneming voortgebracht.
- 1959: Alhoewel de eerste polymeerfabriek voor de kunststof polyetheen in 1959 in productie werd genomen, (capaciteit 7000 ton per jaar, op basis van cokesovengas) kwamen in de jaren zestig en zeventig grote uitbreidingen geleidelijk tot stand, waardoor thans een totaal produktievermogen van rond 370.000 ton hoge- en lagedruk poly-

De laatste steenkool uit de Wilhelmina, 1 augustus 1969

etheen voorhanden is op de Lokatie Kunststoffen in Beek. De eerste kraker (NAK 1) van het olieprodukt nafta komt in 1961 in productie en heeft ongeveer één tiende van de capaciteit van de kraker (NAK 4) die thans bij Geleen in aanbouw is.

- 1963: Een maatschappij wordt gevormd tussen NAM en DSM voor de exploitatie van het Groningse aardgas en DSM gaat eveneens deelnemen in de Nederlandse Gasunie, die het Nederlandse aardgas zal gaan verkopen. Met een Amerikaanse partner wordt een gezamenlijke onderneming opgezet voor de productie van hoogwaardige kunstmeststoffen in Augusta, Georgia. Het bedrijf in de VS gaat Columbia Nitrogen Corporation heten. In hetzelfde jaar wordt de NV Chemische Industrie Rijnmond als dochteronderneming van DSM opgericht voor de productie van fenol, de basisgrondstof voor de caprolactambereiding.
- 1964: Het eerste aardgas uit Slochteren arriveert in Geleen. DSM heeft nu de beschikking over twee nieuwe grondstoffen: het aardolieprodukt nafta voor het verkrijgen van de benodigde koolwaterstoffen, en aardgas voor de productie van waterstof en kooldioxide. Er wordt gestart met de bouw van een melaminefabriek. Deze moet de grondstof gaan leveren voor thermohardende kunststoffen. In Brunssum wordt een Poriso-steenfabriek in gebruik genomen, die volledig gemechaniseerd en is met een tunneloven van 150 meter lengte werkt.
- 1965: Er zijn nu vier aardgaskrakers in gebruik in de westelijke mijnstreek. Een vijfde is in aanbouw. Men besluit tot de bouw van een fabriek voor synthetische rubbers. In de Verenigde Staten wordt een tweede onderneming opgezet, Columbia Nipro Corporation, voor de productie van caprolactam. In de jaren zestig worden voorts besluiten genomen om de caprolactamkennis in te brengen in Engeland, Mexico en Columbia en in de jaren zeventig ook in Brazilië. De oprichting van DSM-Transportmaatschappij voor de exploitatie van een pijpleiding tussen Beek en de Botlek wordt een feit. DSM gaat deelnemen in NV Curver, een belangrijke kunststofverwerkende industrie.
- 1966/1967: In Limburg wordt een aantal nieuwe grote productie-eenheden in gebruik genomen waaronder een nafta-kraker, polyetheenfabrieken, een fabriek voor EPDM-

rubber en een melaminefabriek. Voorts wordt besloten om acrylonitril te gaan vervaardigen, een grondstof voor synthetische garens, vezels, harsen en rubbers.

- 1968: Kort na elkaar volgen de bouw van een nieuwe ammoniakfabriek en van een zeer grote geelbloedloogfabriek. De ureumcapaciteit wordt opgevoerd en wel tot 450.000 ton per jaar, de totale produktie van kunstmest tot 2 miljoen ton per jaar. Er volgen nog meer uitbreidingen, waaronder de bouw van een nieuwe eenheid voor de fabricage van synthetische rubbers (EPDM). Samen met vijf Westeuropese chemische ondernemingen wordt de Aethylen-Rohrleitungs-Gesellschaft mbh opgericht ten behoeve van het internationale pijpleidingstransport van etheen.
- 1969: In dit jaar valt het besluit om aan de produktie van waterstof en ammoniak die van de industriële gassen Argon, Helium en koolzuur te verbinden. De nieuwe acrylonitrilfabriek komt in bedrijf. Besloten wordt om in een joint-venture te Tessenderlo in België een fabriek te bouwen voor de bereiding van monovinylchloride, MVC. Op de Lokatie Kunststoffen in Beek zal een polyvinylchloridefabriek worden gebouwd, waarin de MVC uit Tessenderlo tot PVC wordt verwerkt.
- 1970: Kort na de inbedrijfstelling van de eerste acrylonitrilfabriek wordt al tot de bouw van een tweede eenheid besloten. In Geleen wordt de bloedloogzoutfabriek in bedrijf gesteld. DSM gaat met de NV Chemische Industrie Synres in Hoek van Holland samenwerken. Synres maakt persmassa's op basis van alkydharsen, diallylftaal en epoxyharsen.
- 1971: Een nieuwe naftakraker (NAK 3) wordt in de loop van dit jaar opgestart en in bedrijf genomen. DSM gaat met het Amsterdamse plasticverwerkend bedrijf Heijmeijer samenwerken. Ook besluit DSM met AKZO een gezamenlijk methanolproject inclusief de volgprodukten (harsen en lijmen) in Delfzijl op te richten. In de loop van het jaar wordt de Unie van Kunstmestfabrieken opgericht door het samengaan van het Stikstofbindingsbedrijf en de Verenigde Kunstmest Fabrieken. De UKF wordt een van de grootste kunstmestproducenten van de wereld met produktielokaties in Nederland, Engeland, België, Ierland en Frankrijk, die een gezamenlijke produktiecapaciteit van 4 miljoen ton kunstmeststoffen hebben.

- 1972: Columbia Nitrogen Corporation wordt een volledige dochteronderneming. De MVC-fabriek in Tessenderlo wordt opgestart. De PVC-fabriek te Beek levert het eerste produkt af. Daar wordt ook een butadieen- en benzeen-fabriek in gebruik genomen, terwijl de bouw van een methanolfabriek in Delfzijl en de bouw van een nieuwe lagedruk polytheenfabriek te Beek van start gaan. DSM neemt Van Egteren Bouwnijverheid te Enschede over. Van Egteren opereert op de bouwmarkt en levert daarvoor onder meer prefab-woningen.
- 1973: Er komen plannen op tafel voor de bouw van een acrylonitril-butadieen-styreen (ABS)-fabriek. ABS is een hoogwaardige kunststof met zeer veelzijdige toepassingsmogelijkheden. In de loop van dit jaar neemt DSM Teewen in Tegelen over. Teewen beweegt zich op de markt van keramische bouwmaterialen.
- 1974: In een vroeg stadium worden de lange-termijn-plannen ten aanzien van de ontwikkeling van de DSM-bedrijven in de komende vijf jaren bekendgemaakt. In dit kader wordt een totale investering van 6,5 miljard gulden verwacht, waarvan circa éénderde in Limburg zal worden gerealiseerd.
- 1975: De caprolactamproduktie in Geleen zal andermaal worden uitgebreid door de bouw van een nieuwe caprolactamfabriek, waarvan de kennis door eigen onderneming voortgebracht is. DSM neemt de Mosa Porselein- en Tegelfabrieken te Maastricht over. Mosa maakt keramische wand- en vloertegels en porselein voor de hotellerie. De eerste polypropeenfabriek wordt in aanbouw genomen.
- 1976: CNC in Augusta gaat de produktie opvoeren door de bouw van een tweede ammoniakfabriek en volgfabrieken voor kunstmest. De naastgelegen zusteronderneming Nipro heeft een fabriek voor de verdubbeling van de caprolactam-produktie in aanbouw. De bouw van naftakraker 4 en van de nieuwe integrale afvalwaterzuiveringsinstallatie voor de chemische bedrijven in Zuid-Limburg gaan van start.

Samenvattend kan worden geconcludeerd, dat de onderneming er in geslaagd is de amputatie van haar mijnbouwactiviteiten te overleven. En meer dan dat. Vanuit de — weliswaar nog bescheiden, maar goed gelegen — uitgangspositie die ze in het

Het opblazen van de wasserij van de Hendrik te Brunssum, 16 juni 1972

begin van jaren zestig in de chemie had, heeft DSM in enkele grote investeringsgolven kunnen doorstoten naar internationaal formaat.

De volgende aspecten van het omschakelings- en groeiproces zijn van groot belang:

- Naast de ene grote chemische lokatie Limburg ontstonden ook elders in Nederland DSM produktiebedrijven. Tegelijk groeide het concern ook buiten Nederland, met name in de EEG-landen en in de Verenigde Staten;
- DSM realiseerde een deel van haar groei in samenwerking met andere ondernemingen;
- In Limburg vonden enkele vooraanstaande ondernemingen op het gebied van bouwmaterialen en confectie aansluiting bij het concern;
- Doordat DSM er in slaagde door te groeien, kon het centrale beheersapparaat, dat bemand is met hooggekwalficeerde medewerkers, voor Limburg behouden blijven;
- Binnen het DSM-concern zijn 32.000 medewerkers in dienst, waarvan drievierde in Nederland en de helft in Limburg. DSM heeft dus inmiddels weer een groot gedeelte van de 25.000 arbeidsplaatsen, die het in de mijnbouw verloren moest laten gaan, in andere branches teruggewonnen, zij het niet alle in Limburg.

Situering niet onverdeeld gunstig

De plaats waar de grootste concentratie van DSM-activiteiten ligt, de streek van Geleen-Beek, biedt voordelen én nadelen. Vooropgesteld zij, dat de situering niet bewust gekozen is, maar een uitvloeisel is van het feit, dat bij Geleen een vetkolen produ-

cerende mijn — de Maurits — gelegen was, waarbij een cokesfabriek ontstond en waar de eerste chemische activiteiten als „neven-activiteiten“ op de naastliggende terreinen een plaats kregen.

Gunstig is de situering in het Nederlands-Duits-Belgische grensgebied op het snijpunt van internationale communicatielijnen. In de onmiddellijke nabijheid liggen autosnelwegen, vliegveld en haven. Middels lange-afstandpijpleidingen is het complex verbonden met de industriegebieden van Antwerpen, Rotterdam, Keulen en Ruhrgebied.

Ongunstig is de situering van een groot chemisch complex temidden van een vrij dichtbevolkt woongebied. De aard van de chemische industrie en de omvang ervan maakt dat de omwonende leefgemeenschappen vanwege DSM geconfronteerd worden met een onmiskenbare extra belasting van het milieu. Gesteld kan worden, dat onder de steeds strenger wordende normen die de landelijke en provinciale overheid en ook DSM zelf stellen de situatie van water en lucht in de afgelopen tien jaar in het algemeen een zeer grote verbetering heeft ondergaan als gevolg van grote inspanningen die het bedrijf zich getroost.

Mensen-gemeenschap

Het kader waarin hier de historie van DSM wordt samengeperst, dwingt ertoe de ontwikkelingen slechts heel globaal te beschrijven. Hierdoor komt wellicht te weinig naar voren, dat de geschiedenis van deze onderneming uitsluitend gemaakt is door mensen. DSM bestaat uit mensen, die er hun vakkennis en werkkraft inzetten, en deze onderneming is er vóór mensen.

Uiteraard heeft de maatschappelijke verschijningsvorm van DSM in de loop van 75 jaren een zeer verschillende, tijdgebonden aanblik gehad. De rode draad die daardoorheen liep heeft enkele jaren geleden een heldere formulering gevonden, toen in het kader van de langetermijnplanning, de algemene doelstellingen van DSM werden geformuleerd. Deze luiden als volgt:

„De onderneming dient een positieve bijdrage te leveren aan de maatschappij

- door goederen en diensten voort te brengen die van maatschappelijk nut zijn;
- door naar vermogen bestaanszekerheid en ontplooiingskansen te bieden aan hen die in de onderneming werkzaam zijn;
- door loyaal, zakelijk en evenwichtig de belangen te honoreren die anderen in de onderneming hebben, met name kapitaalverschaffers, overheden, partners, toeleveranciers, afnemers en regionale gemeenschappen;
- door een constructief maatschappelijk partner te zijn vanuit een eigen identiteit.

Over de economische kwaliteiten van het werk wordt vervolgens gesproken bij de voorwaarden waaraan moet worden voldaan om de algemene doelstelling te realiseren: „Er dient voldoende rendement behaald te worden op de activiteiten, teneinde de bestaanszekerheid en continuïteit van de onderneming te waarborgen in financieel opzicht. Dit houdt tevens in dat de beoogde maatschappelijke bijdragen op een economisch efficiënte wijze worden geleverd.”

Deze formuleringen zijn tot stand gekomen middels overleg in de PBO-organen van de onderneming.

Veiligheid en milieu

De opvattingen die bij DSM leven over het maatschappelijk functioneren leiden ertoe, dat DSM op het punt van veiligheid en milieu, waar mogelijk, zich niet wenst te beperken tot de wettelijke minimumpositie waartoe het bedrijf gehouden is. Uit de tijd van de mijnbouw stamt bij deze onderneming een hoge standaard van interne veiligheid, die in de chemische bedrijven werd meegenomen. Twee zeer zware bedrijfsongevallen, in het Engelse bedrijf te Flixborough en in het Limburgse Beek, hebben het veiligheidsdenken bij DSM nog geïntensiveerd. Tenslotte wordt grote aandacht gegeven aan het onderhouden van een goede veiligheids-instelling bij de medewerkers.

Vanwege haar landinwaartse ligging werd het DSM-bedrijf in Limburg van oudsher vooral geconfronteerd met de problemen van haar afvalwaterlozingen. Dit heeft er toe geleid dat het concern vooral op het gebied van de waterzuivering zeer veel kennis heeft vergaard, welke ook aan andere industrieën en overheden in binnen- en buitenland wordt geleverd. Gespecialiseerde researchgroepen ondersteunen de inspanningen van DSM voor de bestrijding van water- en luchtverontreiniging alsook op het gebied van brand-explosiepreventie.

Slot

Uit deze snelle schets blijkt, hoezeer Limburgs grootste onderneming in de loop van haar 75 jaren historie is veranderd. De methamorfose wordt gesymboliseerd door de verandering van het gevoerde embleem: aanvankelijk twee gekruiste hamers, bekend symbool voor de mijnwerkersarbeid, daarna drie koeltorens (de koeltoren in zijn hyperboloïde vorm was een vinding van Prof. van Iterson, directeur van DSM), wat al een symbool van meer algemene industriële activiteit was, en in de jongste tijd, waarin DSM alle banden met de mijnbouw heeft doorsneden en ook in haar beeldmerk geen reminiscenties aan de vervlogen mijnbouwperiode meer wil wekken, het huidige zeshoe-

Het waren de mensen, die de geschiedenis maakten

kig embleem, waarin chemici de benzeen-ring zullen herkennen, uitgevoerd in een dynamische centrifugale lijn.

De oude naam Staatsmijnen in Limburg is gaandeweg naar de archieven verwezen: de vlag dekte de lading niet meer. DSM kwam ervoor in de plaats, drie letters die verder niets betekenen. Wie niet zonder historische verklaring kan, mag er Ducth State Mines in lezen, of De Staats Mijnen. Maar eigenlijk staan de drie letters wat betekenisloos, alleen maar massief zich zelf te zijn: DSM, samen met de zeshoek, symbool voor een wereldactiviteit, die in Limburg ontstond, evolueerde, veranderde, en die er – laten we hopen – blijft bloeien, tot welzijn van allen die er in hun bestaan en welzijn van afhankelijk zijn.

P. Tans

Bij de opheffing van de afdeling Limburg van het Koninklijk Nederlands Geologisch en Mijnbouwkundig Genootschap

Als gevolg van de sluiting van de laatste mijn viel het besluit de afdeling Limburg van het Koninklijk Nederlands Geologisch en Mijnbouwkundig Genootschap op te heffen. De leden van de afdeling waren unaniem van oordeel dat door de algehele mijnsluiting de afdeling haar levensvatbaarheid verloren had. Het daartoe strekkend besluit werd genomen op een vergadering in de voormalige Mijschool te Heerlen op 6 mei 1977.

Op de opheffingsvergadering werden een drietal lezingen gehouden: door Ir. C. Raedts met als onderwerp „Stichting mijnmuseum” en als strekking „Hoe kunnen we nog iets van de mijnindustrie als herinnering bewaren”, door Dr. W.F. Kimpe over „Het mijnwater in de gesloten steenkolenmijnen in Zuid-Limburg”, waarin een prognose werd gegeven over de situatie van het grondwater na algehele stopzetting van de bemaling van de ondergrondse mijnwerken en door Ir. A. Holz die een energie-economisch praatje hield waarin de energiegrondstoffenpositie voor de naaste toekomst werd belicht.

De afdeling Limburg dankt haar ontstaan aan de in 1904 opgerichte Nederlandse mijnbouwkundige vereniging, geboren uit een initiatief in Limburg van H.J. Wenckebach, directeur-generaal van de Staatsmijnen, Dipl. Ir. C. Blankevoort, hoofd-ingenieur der mijnen, belast met het staatstoezicht op de mijnen en regeringscommissaris bij de Domaniale Mijnen, Dipl. Ing. J.C.F. Bunge belast met de leiding van de ondergrondse bedrijven der Staatsmijnen, Dipl. Ing. Raymond Pierre, directeur van de mijn Laura en Vereniging, en Ir. G. Vermaes, hoogleraar docimasie en metallurgie aan de T.H. te Delft.

Nadat de controversale mijningenieurs — geologen beslecht was werd in 1912 het mijnbouwkundig geologisch genootschap opgericht waarin de mijnbouwkundige vereniging als mijnbouwkundige sectie naast een geologische sectie werd ondergebracht. Het zwaartepunt van de mijnbouwkundige sectie heeft altijd in de Zuid-Limburgse mijnstreek gelegen. Zowel voor de mijntech- nische wetenschappelijke ontwikkeling als voor de onderlinge kameraadschappelijke binding van de mijntecnici heeft zij in de voorbije jaren grote betekenis gehad.

C.E.P.M. Raedts